Institut Kurde de Paris

هەورامی زمانی ئایینی یارسان

حکومەتی هەرێمی کوردستان

وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان

بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ڕاگەیاندن و چاپ و بڵاوکردنەوە

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

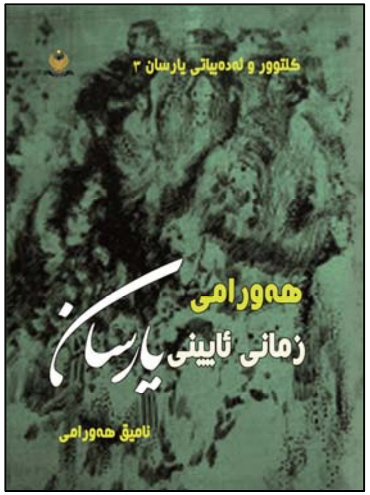

بەڕێوەبەرێتیی
چاپ و بڵاوکردنەوەی
سلێمانی

٢٠١٣

Institut Kurde de Paris

توێژینەوەیەکی مێژوویی بەراوردکارییە

کلتوور و ئەدەبیاتی یارسان ٣

هەورامی زمانی ئایینی یارسان

نامیق هەورامی

سلێمانی
٢٠١٣

Institut Kurde de Paris

هەورامی زمانی ئایینی یارسان

- نووسینی: نامیق هەورامی
- بابەت: توێژینەوەیەکی مێژوویی بەراوردکارییە
- پیتچنی: نووسەر
- هەڵەچنی: کارزان عەبدوڵلا
- نەخشەسازیی بەرگ و ناوەوە: ئەکرەم محەمەد ئەمین
- سەرپەرشتیاری چاپ: کارزان عەبدوڵلا
- قەبارەی کتێب: ½ A4
- ژمارەی لاپەڕە: ١١٦
- زنجیرەی گشتیی کتێب: (???)
- تیراژ : (٥٠٠) دانە
- چاپ: چاپخانەی ????
- نرخ: ???? دینار
- ژمارەی سپاردنی (???)ی ساڵی ٢٠١٣ی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوانی دراوەتێ.

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی
گردی ئەندازیاران
ژمارەی تەلەفۆن: ٣١٨٠٩٩٤

ئایین و زمان

فەلەکەدین کاکەیی

پێشەکی:

وەختێك زمانی میللەتێك دەبێت بە زمانی ئایین، دیارە ئەو زمانە تا رادەیەکی باش پێشکەوتووە، تا بتوانێت تەعبیر لە راز و رەمز و ئەفسانە و نهێنیی ئایین بکات. هەموو ئایینەکان تەژین لە راز و مانای شاراوە و هێما و ئاماژە و وێنەی هونەری نزیك لە شیعرەوە.

هەر بۆیەش ئایینە کۆنەکان بە شێوازی شیعر دارێژراون وەك زەردەشتی و دواتریش یارسان (کاکەیی). تەنانەت زمانی قورئانیش جوانترین و بەرزترین پلەی سەردەمی خۆیەتی لە زمانی عەرەبیدا. ئەوەندە رەوانبێژی و هونەر و تەعبیری جوانی هەبووە، هەر بۆیەش میللەتی عەرەب، بەر لە هەموو کەسێك، ئایینی ئیسلامی وەردەگرن، چونکە کەوتنە ژێر کاریگەریی رەوانبێژی و جوانکاری زمانی قورئان.

زمانی عەرەبی بەر لە هاتنی قورئان پێگەیشتبوو و شیعری عەرەبی بەر لە ئیسلام، کە بە شیعری جاهلی ناسراوە، بەرز و جوان بوو، ئێستاش عەرەبی ئەمڕۆ شانازیی بەو شیعرەوە دەکەن.

ئاڤێستا و میدیا:

زۆربەی زانا و رۆژهەلاتناسان لەو باوەڕەدان کە زمانی ئاڤێستا زمانی میدیاییە؟، چونکە زەردەشت پەیامبەر مرۆڤێکی ماد (یا میدی)بوو و لە دەڤەری ئەو وەختەی (میدیا) پەیدابووە.

جێگەی لەدایکبوونی زەردەشت لە نزیکەی ٦٦٠ ساڵ پێش زاییندا، وەك مێجەرسۆن دەڵێت "دەڤەرێکە کە ئێستا بە (مۆکرێ) ناسراوە، دەکەوێتە رۆژهەلات و رۆژاوای دەریاچەی (ورمێ). زەردەشت لە تەنیشت رووبارێکی رۆژهەلاتی دەریاچەکە لەدایکبووە و، دواتر کە بە پەیامبەری گەیشت یەکەمین ئاتەشگەوە (ئاتەشگا)، واتە پەرستگای زەردەشتیی، لە دەڤەری لەدایکبوونی دامەزراند، کە هێشتا دیوار و ئاسەواری ماوە و ساڵانە، لە نەورۆز، زەردەشتیانی ئێران و هیندستان و جیهان لەوێ گرد دەبنەوە و رێوڕەسمی زەردەشتی بەرێوەدەبەن.

دەڤەری (مۆکری) باژێری (مەهاباد) و دەوروبەری تا مەڵبەندی زێد و ماوای زەردەشت دەگرێتەوە. بەپێی لێکۆڵینەوە و زانینی (مێجەرسۆن)ی رۆهەلاتناس واژەی (مەهاباد) مانای (ماد)ی تێدایە، وەك چەند شاری دیکەی کوردستان: ئامەد، ئامێدی و ماکو (ماە کۆ)، ماردین. واژەی (ماد) بە شێوەیەك لە تۆی ئەو ناوانەدا پەیدا دەبێ، کە تۆژینەوەی زیاتری دەوێ.

Institut Kurde de Paris

گەورەترین و فراوانترین ڤەکۆڵین دەربارەی ئاڤێستا، لەلایەن زانایانی رووسەوە، ئەنجامدراوە، کە دەڵێن زمانی کتێبی (ئاڤێستا) هەمان زمانی مادییە (میدییە)، چونکە لە ناوجەرگەی میللەتی ماد پەیدابووە و دانراوە.

دەزانن کە دەوڵەتی ماد بەر لە دەوڵەتی فارس دامەزراوە، لەکاتێکدا زەردەشتی بووبوو بە ئایینی میدییەکان، هێشتا فارسەکان وەریان نەگرتبوو، بەڵکو دەیان ساڵ بەدواوە ئەمجا زەردەشتی بە ئایینی رەسمی دەوڵەتی هەخامەنشی فارسی دانراوە.

زانا و رۆژهەڵاتناسان وەك سێرسدنی سمیس و مینۆرسکی و ئەوانی تر لایان وەهایە کە زمانی ماد (میدی) هەمان زمانی کوردیی ئێستایە. جا لەبەر ئەوەی ئاڤێستا بە زمانی مادی نووسرابوو نەك فارسی، دەڵێن کە زمانی کوردی لە زمانی فارسی کۆنترە، چەندین بەڵگەش دەهێننەوە، لەوانەش کە لە زمانی ئێستای کوردیدا ژمارەیەکی زۆری واژە و ئاماژەی زمانی ئاڤێستا دەبینین کە لە زمانی فارسیدا بەو ئەندازەیە نییە.

زمانی (پەهلەوی) بە هەمان زمانی ئاڤێستا دەگوترێ. دەبێ بڵێین کە نازناوی (پەهلەوی) حەمە رەزا شا هیچ پەیوەندییەکی بە واژەی کۆنی پەهلەوییەوە نییە. ئەم زمانە، ئەوی تر تەنها نازناوێکە حەمە رەزا شا خستیە سەر ناوی خۆی تا شانازیی پێوە بکات.

ئێستا چەندین نموونە لە زمانی ئاڤێستا (یا پەهلەوی)کۆن و زمانی ئێستای کوردی دێنینەوە تا بزانین چەند لێکەوە نزیکن، بەڵکو هەر یەکن.

زمانی ئێستای کوردی (بەزاری جیاجیا)	مانی ئاڤێستا - پەهلەوی
ئاسیاو، ئاش	Asiaw ئاسیاو
ئەسر، ئەشك، ئەسرین	Aris ئەرس
برا، برات، برادەر	Birat برات
ئاك، بەدی، خراپە	Ak ئاك
رۆژ	Ro ، Roj رو، روژ
ئامۆزگار، مامۆستا	Amozgar
زانین، زانیاری	Zan
ئاوس، حاملە، دووگیان	Apos
کەوچك، کەڤچك، قاشوق، قاشوغ	Kevcik(c لاتینی)
ئەرغەوان (رەنگ)	Argewan
پزیشك (s لاتینی)	Bizisk
وەریس، ورێس، گورێس	Awres
پەز، پس،گا و مەڕ و بزن	Pis
هێستر	Astir
تەم، تاریکی	Tem
هەور، ئەڤر	Awr
تەنێ، تەنیا	Teni
زوان، زمان	Uzwan
تۆم، توخمە	Tom

Institut Kurde de Paris

زمانی ئێستای کوردی (بەزاری جیاجیا)	مانی ئاڤێستا - پەهلەوی
درۆزن	Dirozin
با، هەوا	Bat
وایۆ، وا (بەهەورامی)	wayo
رۆشن، رووناك	Roshin
بازێ، بازوو	Bazi
بیش، دەردوئازار، ئێش	Bish
پۆست، پۆسە	Pose
پیم (پیم و گۆشت)	Pim
سیپ، سێڤ، سێو	Sip
کیژ، کنیشك، کچ	Kinik
مەزن، گەورە	Maz
بەرز	Berza
ماسی	Masya
تێز	Tij
هێشتر، هوشتر، حوشتر	Hostera (لاتینی)
پرد، پر، پرا	Prada
هۆر،خۆر	Hor
مەگەز، مێش، پێشوولە	Mexshe
بەرخ، وەراخا	Berx
قسە	Xise ،QISE
توند، دیجلە Tir ،Tiyger	

تێبینی: ئەو واژە کوردییانە هەندێ گۆرانی هەورامانین، هەندێ زازایی، هەندێ کرمانجی سەروو، یاهی خواروون.

دیارە لێکۆڵینەوەی ورد سەدان واژەی دیکەی ئاڤێستا و کوردی ئێستا ئاشکرا دەکات.

سێ تێبینی:

رۆژهەڵاتناسە زانا و شارەزاکان چەند بەڵگەنامەی گرنگ دێننەوە بۆ ئەوەی بسەلمێنن:

یەکەم: زمانی کوردی لقێکی زمانی فارسی نییە، بەڵکو کوردی زمانێکی سەربەخۆیە شان بەشانی فارسی پەیدابووە و نەشونمای کردووە. تا ئێستا هەندێ نووسەری فارسی (هەندێ کوردیش) زمانی کوردی بە شاخەیەك (لقێکی) زمانی ئێرانی، بەمانای فارسی، دەزانن.

دووەم: هەڵەیەکی مێژوویی و زمانەوانی و فەرهەنگی هەیە کە هەر وەختێك ناوی (ئێران) و ئێرانی دێتە پێش یەکسەر هزری کورد و غەیری کورد بۆ زمانی فارسی و وڵاتی فارس دەچێت. لەکاتێکدا وەها نییە.

فارسی، زمانی میللەتی فارسە، کە زۆرینەیان ئێستاش لە چوارچێوەیەکی جوگرافیایی ئێران دەژین. دوای نەمانی دەوڵەتی ماد، میللەتی فارس دەسەڵاتی گرتە دەس تا ئەمڕۆ.

بەڵام واژەی (ئێران) لە فارس زۆر بەرفرەترە. ئێران ئاماژەیە بۆ ئارییان یا ئارییەکان، هەموو ئەو میللەتانە دەگرێتەوە کە بە هیندۆئاریایی ناسراون، لەوانەش: هیند و کورد و ئەفغان و تاجیك و فارس و بلووج و ئەرمەن و هی دیکە. بەواتایەکی دیکە زمانی ئێرانی نەك بەس زمانی فارسە، زمانی

Institut Kurde de Paris

سەنسکریتی هیندی و کورد و تاجیك و ئەفغان و بلووج و هی تر تایبەتمەندی میللەتی دیکەن.

ئەم میللەتانە لە چوارچێوەی جوگرافیاییەکی پان و بەرین ژیاون کە جوگرافیای بڵاوبوونەوەی ئایین و فەرهەنگی زەروانی (زەرڤانی) و میترایی و زەردەشتی و مانی و هی ترن. ئێستاش فەرهەنگ و کەلتووری ئەم میللەتانە هەر لەو بازنەیەدا ماوەتەوە و کاریگەرییان بەسەر میللەتانی دەوروبەر کردووە، وەك: یۆنانی و عێراقی ئێستا، سوریا، لوبنان، میسر، چین، باشووری رۆژهەڵات و ئاسیای ناوەڕاست. بێگومان کیشوەری ئەورووپاش دەگرێتەوە، چونکە مەڵبەندێکی گرنگی هیندوئارياييەکانە.

کەواتە واژەی (ئێران) تەنیا بە مانای (فارس) نەبووە و نییە، بەڵکو مانایەکی زۆر فراوانتری هەیە لە رووی زمان و فەرهەنگی و ئایینی و ئەتنۆگرافی و فیلیلۆلۆجی-یەوە.

سێیەم: بەڵێ، دروستە زمانی فارسی خزمەتێکی گەورەی کردووە، وەلێ زمانی کوردی و زمانی فارسی هەردووکیان لە بنەماڵەی هیندۆئارياييین. ئیتر کامەیان پێشتر هاتووە؟! وەکو گوتمان هەندێ رۆژهەڵاتناس دەڵێن کە زمانی کوردی کۆنترە لە زمانی فارسی، بە بەڵگەی ئەوە کە ئاڤێستا کە هەمان زمانی کوردییە بەر لە هەر کتێبێك یا دانراوەیەك هاتووە.

وەلێ راستی ئەوەیە هەردوو زمانی کوردی و فارسی لە یەك سەرچاوەوە هاتوونە، کە لەولاوە زمانی سەنسکریتی هیندیشی لێ پەیدابووە. هاوبەشی نێوان ئەو سێ زمانە ئێجگار زیادە.

کەواتە: میللەتانی کورد و فارس و هیند خزم و پسمامن و، یەك ریشەی زمانەوانیان هەیە، هەروەها جیهانبینی (فەلسەفەی) ئایینی هیندۆسی (برهمایی) زۆر نزیکە لە زمان و ئایینی زەردەشتی و زۆربەی ناوی خواوەند و فریشتە و راز و رەمزەکان لە هەردوو ئایین دا دووبارە دەبنەوە.

وەلێ زمانی فارسی زیاتر پێشکەوتووە چونکە هەمیشە بەکارهاتووە، چ وەکو زمانی دەوڵەت، یا نووسین و خوێندن و دانان، لەکاتێکدا زمانی کوردی ئێجگار کەم دەرفەتی هەبووە، تەنیا بەشێوەی زارەکی ماوەتەوە، ئەدەبیات و فۆلکلۆریش زارەکی و سنگ بە سنگ ماوە، لە یاد و زەینەدا ماوەتەوە. ئەویش تایبەتمەندییەکی فەرهەنگی کوردی و میللەتانی دیکەی هیند و ئارياييە (یا هیندوئەورووپایی).

وەختێك ئەسکەندەری مەکدۆنی ئێران و کوردستان تا نزیکەی هیندستان داگیردەکات ئاڤێستا و دەسنووسەکانی دیکەی زەردەشتی کە لەسەر پێستی ئاسك نووسرابوون، کۆ دەکاتەوە و دەیانسوتێنێ. دەڵێن بە ئامۆژگاریی زانا یۆنانییەکان بەشێکی ئاڤێستا دەهێڵنەوە، تەنیا بەشی (گاتا) لە کتێبی ئاڤێستا بەدەست ئەسکەندەر ناکەوێ، چونکە هێشتا نەنووسرابوو، تەنیا لە ئەزبەری (یادی) موغانەکانی زەردەشتیبوو. دیارە لەبەر ئەوەی گاتاکان زۆر پیرۆز دەبن، نایاننوسن و، سنگ بە سنگ دەیپارێزن. دوای سووتاندنی بەشەکانی دیکەی ئاڤێستا، بە ماوەیەك، موغ و موبەدەکانی زەردەشتی گاتاکان، بە نهێنی، دەنووسنەوە و دەیپارێزن، لەگەڵ هەر زانیارییەکی دیکەی ئاڤێستا کە لە بیری خەڵکدا مابوو. دوای ئەوە بە دووسەد سێسەد ساڵ، زەردەشتییەکان دەچن تێکستە یۆنانییەکانی ئاڤێستا (وەرگێڕدراوەکانی سەر

Institut Kurde de Paris

زمانی یۆنانی) پەیدا دەکەن و وەریدەگێڕنەوە سەر زمانی خۆیان. واتە: بەشێکی کتێبەکەی خۆیان لە زمانی یۆنانییەوە دەگێڕنەوە.

ئێستاش بەشی (گاتاکانی) ئاڤێستا بە ڕەسەنترین و جوانترین تێکستی ئاڤێستایی دەزانرێ، کە بە تەعبیر و ڕەمز و ڕازی شاراوەی نەزانراو نووسراوەتەوە، هێشتاش بە تەواوی ماناکانی لێکنەدراونەتەوە.

بە کورتی دەتوانم بڵێم، زمانی ئاڤێستای میدیایی تا ڕادەیەکی باش لە تۆی زمانی کوردی و هیندی و فارسی و ئارییاییەکانی دیکەدا، خۆی پاراستووە و تا ئەمڕۆ ماوەتەوە. واتە ریشە و ئاسەواری زمانی ئاڤێستا لە نێو ئەم زمانانە دەدۆزینەوە: کوردی، تاجیکی، ئەفغانی، هیندی، فارسی، بلووجی، ئەرمەنی و هی تر.

کەوابێ تەمەنی ریشەی راستەقینەی زمانی کوردی بۆ دوورتر لە سێ چوار هەزار ساڵ دەگەڕێتەوە. ئەو کاتەی کە ئاڤێستا دادەبەزێ و بە زمانی مادی تەعبیری لێدەکرێت، دەبێ ئەم زمانە ئەوەندە دێرین و پێشکەوتوو بێ تا بتوانێ مانای فەلسەفی و ڕاز و ڕەمزی ئایینی دەربڕێت.

زمانی مادی مێژوویەکی درێژ بەر لە ئاڤێستای هەربووە. وەك زمانی عەرەبی و قورئان، یا زمانی سریانی و عیسەوی (مەسیحییەت)، یا زمانی سەنسکریتی هیندی و ئایینی برەهمایی (هیندۆسی)...

زمانی هەر میللەتێك ماوەیەکی درێژ دەبات تا پێکدێ و پێدەگات و ئامادەی دەربڕینی مانای بەرز و تێکچڕژاو (پێچیدە) دەبێت. هیچ زمانێك کوتوپڕ بە کاملی (ڕەسایی) پەیدا نابێ.

کەوابێ بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام بە زمانی عەرەبی لە کوردستانا (واتە: ئەو جوگرافیا بەرفرە و گەورەیەی کە ئێستا کوردستانی پێ دەڵێن) زمانی کوردی هەبووە، بەو بەڵگەیە کە ئایینێکی جیهانگیر بە زمانی ئاڤێستایی (مادی و کوردی) لە سەرانسەری ئەم کوردستانەدا هەبووە.

ئایینێکی فراوانی دەوڵەمەند و قووڵی وەکو زەردەشتی، مومکن نەبووە بە ئاسانی فەرامۆش بکرێت و لە یادی پەیڕەوانی بچێتەوەی، هەرچەندە لە هاتنی ئیسلامەوە ئیتر زمان و فەرهەنگی عەرەبی زاڵ بووە، بووە زمانی عیبادەت و دەوڵەت و خوێندن و نووسین، بەڵام ئاسەوار و کاریگەریی زەردەشتی و زمانەکەی، بە نهێنیش بێ، لەلای خەڵکی کوردستان و ئێران و وڵاتانی تر مایەوە، چ سنگ بە سنگ (ئەزبەر)، یا بە دزییەوە لە نێو هەندێ وەجاخی پیر و نەوەی پیرەکانی زەردەشتی، بەتایبەتی لە جێگە دووردەستەکانی چیا و دۆڵی سەرانسەری زاگرۆس و دەورووبەر.

یارسان و سەرانجام و، زاری گۆران (هەورامان):

ئالێرەوە پەنجەرەیەکمان بۆ دەکرێتەوە، تا بە شێوەیەکی روون و سادە لە هۆکار و شێوەکانی پەیدابوونی ئایینی یارسان (کاکەیی) و کتێبی (سەرانجام) بە شێوەزاری گۆرانی کۆن ببینین.

یەکەم: با ریشەی زاری گۆران (هەورامان)ی کۆن و زمانی ماد و ئاڤێستا تێبگەین. (ئێستا تەنیا باسی یارسان و زمانەکەی دەکەین و ئایینە کۆنە کوردییەکانی دیکە دوادەخەین، چونکە لێرەدا ماوە کەمە و جێگەیان نابێتەوە).

Institut Kurde de Paris

دیالێکتی گۆران لە شێوەزارە سەرەکییەکانی کوردییە. زارێکی ڕەسەن و هەرە کۆنە، هەر بۆیەش ئایینی یارسان لە سەدەی دووی کۆچی (مشەختی) بە زاری گۆران (هەورامی کۆن) تازە بووەوە.

ئەم تەعبیرە ئێجگار گرنگە کە "نوێکرایەوە/ نووژەن کرایەوە"، چونکە دیارە پێشووتریش هەبووە. واتە: پێش ئیسلام.

بالوولی ماهی (ناسراو بە بالوولی دانا)، لە سەدەی دووەمی کۆچی (بەر لە هەزار و دووسەد ساڵ) لە ناوچەی لوڕستانەوە سەریهەڵدایەوە، بە شێوەزاری گۆران فەرموودە (قەول/کەلام)ی یارسانی داناوە و یارانی بە نهێنی بانگ کردووە تا ئایینی یارسان "تازە بکەنەوە". ئەم ڕاستییە لە (٣) لایەنەوە گرنگە.

یەکەم: دووسەد ساڵ دوای هاتنی ئیسلام و زمانی عەرەبی، بالوولی دانا بە شێوەزارێکی کوردی ئایینێکی کۆنی کوردیی نوێ دەکاتەوە.

دووەم: شێوەزارەکە گۆران (هەورامانی کۆن) ئەویش لە ناوجەرگەی لوڕستانەوە. ئەمەش مانای ئەوەیە کە لوڕستان زەمینەی هەبووە هەم بۆ ئایینەکە، هەم بۆ تێگەیشتن لە زاری گۆران.

سێیەم: دەڵێ: یارسان تازەبکەینەوە. واتە پێش ئەوە هەبووە. کە دەبێ پێش ئیسلام بێ.

لە بالوولی دانا، سەدەی دووەمی کۆچی تا دەرکەوتنی سوڵتان ئیسحاق (سەهاك) لە بەرزنجە و هەورامان، لە ناوەڕاستی سەدەی هەفتەمی کۆچی دا، ئایینی یارسان (کاکەیی یا ئەهلی هەق) شێوەی ئێستا وەردەگرێت و، لە

کۆی گشتی تێکستی فەرموودە و کەلامەکانی یارانی سوڵتان ئیسحاق دەردەکەوێ کە ئایینی یارسان ریشەیەکی کۆنی هەیە، بۆ زەروانی (زەرڤانی) و میترایی و زەردەشتی و مانی دەگەڕێتەوە و تێکەڵبوونی لەگەڵ ئایینی هیندۆسی هیندستانی هەیە.

هەروەها خۆی بە میراتبەری ئایین و فەرهەنگی مووسا و عیسا و محەمەد دەزانێ و تەواوی عارف و زانا گەورەکانی جیهانی ئیسلامی بە هی خۆی دەزانێ.

یارسان بڕوای بە دۆناودۆن هەیە. لە سەردەمی هەر ئایین و فەرهەنگێکدا دەرکەوتووە.

بۆ نموونە: (پیر بنیامین) کە یەکەمین یاری نزیکی سوڵتان ئیسحاقە، لە دۆنێکدا زەردەشت بووە، لە دۆنێکی تردا عیسا بووە، هەروەها لە زەمەنی ئیسلامیشدا بووە. ئیتر یارانی تر بەو جۆرەبوونە، کە بریتین لە (٤) فریشتە و (٧) تەن (هەفتەوانە)، چلتەن و چلانە، هەفتا و دوو پیر و ئەوانی تر.

یارسان هاتووە خۆی بە پوختە و جەوهەری هەموو ئایینەکانی پێش خۆی داناوە. هەروەها دەورە بە دەورە هاتووە، واتە: بازنەییە نەك ئاسۆیی. فەیلەسوفانی ئەڵمانی کارل مارکس و فریدریك هیگل و فریدریك نیچە، لە ژێر کاریگەریی فەرهەنگی زەردەشتیدا بڕوایان وایە کە زمان و مێژوو بەشێوەی بازنەیی (دەورە بە دەورە) پێشدەکەوێ، نەك ئاسۆیی. ئەمە لە فەلسەفەی هیندیشدا تا ئەمڕۆ ئاشکرایە، چونکە خەتی ئاسۆیی لە

Institut Kurde de Paris

خاڵێکەوە بۆ خاڵێکی دیکەیە و... ئیتر رادەوەستێ و تەواو دەبێ، بەڵام خەتی بازنەیی (دەورەیی) یا ئەستوونی قەت نابڕێتەوە.

یارسان بە دەورەیی هاتووە و بە دەورەیی دەڕوات. دوای سوڵتان ئیسحاق دەورەیەکی دیکەی گرنگ هاتەوە، لە گوندی توتشامی ناوچەی گۆران/کرماشان، بە دەستی عارفی خواناسی گەورە (سەید براکە)ساڵی ١٨٧٢ی زایینی لەدایکبووە، دەرکەوت کە پیرێکی زانای یارسان بوو، چل کەسی لێ گردبوونەوە بە ناو (چلتەن)، بەناوبانگترینیان (دەورێش نەورۆزە). ئەم مەکتەبە تازەیە سەدان هەزار موریدی پەیدا کرد و تەکیەکەیان (جەمخانەکەیان) هێشتا بەردەوامە. دیارە لە داهاتووشدا دەورەی دیکە دەردەکەوێ.

مەبەستم بیرۆکەی پێشکەوتنی بازنەیی (دەورەیی) فەرهەنگی یارسانە.

لە سەدەی دووی کۆچی دا بالوولی دانا بانگی هەڵداوە تا ئایینەکە بە زمانی کوردی (گۆران) نوێژەن بکەنەوە.

لە سەدەی سێیەم و نیوەی چوارەم زانایەکی گەورەی دیکە دەرکەوتووە بەناوی (شاخۆشین) کە پەرەی بە ئایینی یارسان داوە و بەکارهێنانی تەمبوور (تەمیرە) و سازی مۆزیکی جۆربەجۆری لە ڕێوڕەسمی یارسان رەواج داوە.

ناوی چەند لە یاران و هاوکارانی شاخۆشین: دایە جەلالە، دایکی شاخۆشین، لیزا خانم جاف، فاتمە لوڕە و بابا تاهیری هەمەدانی کە لە دەفتەری (سەرانجام)ی کتێبی ئەسڵی یارساندا کەلام و فەرموودەی بە زاری گۆران هەیە، وەلێ چوارینە شیعرەییەکانی بە زاری لوڕی داناوە.

هەندێ رووناکبیری کورد هێشتا بابا تاهیر بە پەیڕەوی یارسان نازانن!!

تا سەدەی هەفتەم دەبینین کە ئایینی یارسان ئەم دەڤەرانەی گرتووەتەوە: لوڕستان، هەمەدان، کرماشان، گۆران و هەورامان، کوردستان (رۆژهەڵات)، شارەزوور و دەشتی بەغدا و کەرکوك و موسڵ.

لە هەموو ئەو جێگایانە دا ئاسەوار و مەزارگە و ئارامگای زانایان و عارفانی یارسان هەن و ماون. هەندێکیان بوونەتە زیارەتگای خەڵکی غەیری یارسانیش، وەك: پردێوەر، ئارامگای سوڵتان ئیسحاق، هەروەها باوە (بابا) یادگار، بابا گوڕگوڕ، شا برایم لە بەغدا، خان ئەحمەد (ئیمام ئەحمەد) لە کەرکوك، کەل داود لە باشووری کرماشان، بابا بزورگ لە لوڕستان و چەندین جێگە لە هەمەدان و سەرانسەری هەورامان، بەتایبەتی پیر شالیار.

مەبەستم لە هێنانەوەی ئەو کورتەباسە ئەوەیە تا ئەو فەرهەنگە بە زمانی کوردی (گۆران) گرێ بدەمەوە، چونکە لە ئەسڵدا تێکستەکانی یارسان (کە چەندین هەزار رووپەڕی قەوارە گەورە دەبن بە شێوەزاری گۆرانی کوردی دانرون: تەنیا قوشچی ئۆغڵی کە یارێکی ئازەربایجانی بووە زۆربەی کەلام و فەرموودەکانی یارسانی بۆ زمانی ئازەری و زمانی تورکی وەرگێڕاوە. سەدان هەزار ئازەربایجانی و تەبرێزی و ئەردەبیل و زنجان و ورمێ و ماکۆ و قەزوین و هەمەدان و تەهران و جێگەی تر پەیڕەوی ئایینی یارسانین و سەدان جەمخانەیان دامەزراندووە.

Institut Kurde de Paris

ئایینی کوردان:

دەگەڕێمەوە ڕۆژانی هەوەڵی پەیدابوونەوەی یارسان. بابا سەرهەنگ دەودان (ناوەڕاستی سەدەی شەشەمی کۆچی) لە تێکستەکەیدا بە زاری گۆران دەبێژێ:

سەرهەنگی دەودان سەرهەنگی دەودان
ئەز کە نامێمەن، سەرهەنگی دەودان
چەنی ئێرمانان (یاران) مەگێڵیم (دەگەڕێم) هەردان (سەرزەمینەکان)
مەکۆشم (تێدەکۆشم) پەرێ (لە پێناو) ئایینی کوردان

واتە بابا سەرهەنگ بۆ پەیدا کردنەوەی ئایینی کوردان دەگەڕێ. کە یارسانە.

دیسان دەربارەی زمانی یارسان، سەید فەرزی (دەیەمی کۆچی) دەروێشێکی عارفی دیکە دەڵێت:

لەوز عەرەبیمان گێڵانە دەوران
کەردمان کەلاّم وە لەوز گۆران

واتە: لەفزی (زمانی) عەرەبیمان وەرگێڕایە سەر قەول و کەلامی لەفزی گۆرانی (کوردی).

کەوابێ، یارانی ئەم ئایینە زانیویانە چی دەکەن. دوای هاتنی ئیسلام بە کەمتر لە دوو سەدە یەکەمین زمانی غەیری عەرەبی لە جیهانی ئەو سەردەمەی ئیسلامیدا تەنیا کورد بوونە، کە بە زمانی پەهلەوی (پالەوی) هەورامی کوردی، ئایینی کۆنی خۆیان تازە کردۆتەوە. هەر بۆیەش یاران ئەوەندە پێدادەگرن لە کوردبوونی خۆیان و زمان و ئایینەکەیان، کە هەمووی

کوردییە. هەروەها تەواوی راز و رەمز و هیما و ڕێوڕەسمەکانی سەردەمی زەرڤانی و میترایی و زەردەشتی زیندوو دەکەنەوە. تێکستەکانی (سەرانجام)، کتێبی سەرەکیی یارسان، تەژیی ئەو راز و هیمایانەیە.

لەسەر ئەسڵبوونی یارسان یارێکی عارفی ئایینە رادەگەیەنێ:

"ئەسڵمەن چ کورد... ئەسڵمەن چ کورد"

واتە ئەسڵ و رەسەنی من کوردە. سووربوون لەسەر خۆناساندن بە کورد و، زمان و ئایینەکەی بە کوردی، کاردانەوەی سالاّنێکی دوور و درێژی بێبەشی و چەوسانەوە و نژادپەرستییە.

سەرەڕای ئەوەش، ئایینی یارسان خۆی لە چوارچێوەی تەسکی زمانی کوردی و نەتەوەی کورد ئەسیر و زیندانی ناکات، بەڵکو بانگی جیهانگەرایی و مرۆڤایەتی گشتگیری دەدات و تەواوی ئایین و مەزهەبەکان و ڕێبازگەلی عیرفانی و سۆفیزمی بەر لە خۆی، لە هەناوی خۆیدا دەخوێنێتەوە و، لە روانگە و فەلسەفەی دنیابینی خۆیەوە دایدەڕێژێتەوە.

تەنیا کلیلی زانینی ئەو راستییە لە فەلسەفەی دۆناودۆنە کە زەمان و کات و جوگرافیا و نیشتمان و سنوور رەنگ و نژاد نازانێت. یارسان باوەڕیشی وایە کە سەرانجام هەموو خەڵك دێنە سەر ڕێگای راستی.

لە (گەواهی هەفتا و دوو پیرە و شەست و شەش غولاّم و هەفتەنەکان، کە لە سەرانجام دا هاتووە)، دەخوێنین کە دەیان پێرە و عاشق و دەروێشی یارسان لە سەرانسەری دنیاوە، لە سەدەی هەفتەمی کۆچی، دێنە هەورامان و لە پردێوەر (بارەگای ئەسڵی سوڵتان ئیسحاق)، بە ئایینی یارسان سەردەسپێرن (قبوولی دەکەن). ئەو جێگەیانی لێوە هاتوون لە هەموو کیشوەر و وڵات و

Institut Kurde de Paris

شاری ناسراوی ئەو سەردەمەیەن: چین، هیندستان، ماچین، بەلگار، فەرەنگستان (ئەوروپا)، مەغریب زەمین، میسر، شام (دیمەشق)، بەیروت، ئەستەمبوول، ئەنادۆل، شاری زازا (مەبەست ناوچەی زازاییە)، بەغدا، کەرکوك، کابل، هەمەدان، تەبریز، ئەربیل، بەسرە، بابل، یەمەن، لورستان، پارس (فارس)، ئەردەبیل، موسڵ، زاخۆ، مازندەران، شیراز، تکریت، کرمانج (دەبێ مەبەست باکووری کوردستان بێ)، کەلدان، بەربەر، گەرگەری، رووسا (رووسیا)، مەندان، کەرەج، و دەیان شار و وڵاتی دیکە. هەندێ جێگایان ئێستا نازانرێت، یا نەماون، یا ناوی تریان هەبووە وەك: خاك کا، باقری، بوراز، سۆلە، خامری، نەوا، قودرەت، سەمات، نانی، لاج لاج، میرفەت، رەواق، زیانە، رەوان، زلان، قرقیمە، کەل هادی، بەندەر (نازانرێ کام بەندەرە کە ژمارەیان زۆرە)، قەلاخ، مەتیتی، نەملۆ، ئیوان، جەگیر، سعود (ئەو سەردەمە ناوی سعودییە نەهاتبووە ئاراوە)، قەنات، سەلیب، قەلاسوف، شرەف، ساتان، ئەناران، مورخەت، خەتیب، حەزین، کۆزەرد، سۆران (کۆیێ سۆرانی ئەو سەردەمە؟)، زەقەن، نەجد دین (رەنگە نەجدی ئێستای وڵاتی سعودییە بێ)، کەعبە (مەبەستی مەکەیە)، سەموم، زەردە، هەویرە، زەرانی، فەتار، مەندان، مەنات، شەمام، سەرکێوی، نەلامەت، قەرە پاپا (ئایا شاربووە، یا کۆمەڵگەیەکی خەڵکی قەرە پاپایە؟)، سورخەت، خەتا، هاشم، لەمسا (ئایا مەبەستی نەمسا/ ئەویستریای ئێستایە؟)، خاوەر، زیبا، قوم (شارێك بەو ناوە هەیە لە ئێران)، فروغ، قشاوی، کەمال، فەرجام، بەشیر، و چەندین ناوی دیکە... کە نازانرێ لە کوێن.

سەفەری مەعنەوی و دۆناودۆن:

دۆناودۆن، لە جەوهەردا رۆحی مەعنەوییە، بە گواستنەوەی مەغزی رۆح لە قاڵبی جەستەیەکەوە بۆ جەستەیەکی دیکە دەکرێت، لە چەشنی (فلاش میمۆری کەمپیوتەر).

بەڵام تا ئێستا نەزانراوە و تەفسیریش نەکراوە ئایا حزووری ئەو پیر و مورید و عاشقانە لە سەرانسەری دونیاوە بۆ هەورامان، لە سەدەی هەفتەمی کۆچی (مشەختی)دا چۆن چۆنی بووە؟ ئایا سەفەری مەعنەوی بووە؟ یا حزووری رۆحی دوور بە دوور بووە کە لە رێورەسمی عیرفانی کۆندا باو بووە؟ یا دۆناودۆنەو، ئەو خەڵکە قاڵبی خۆیان بەجێهێشتووە و رۆحیان لە هەورامان هاتۆتە قاڵبی دیکەوە؟ یا بە خۆیان، بە جەستەی فیزیکی ئامادەبوونە. ئەوەش بە پێی مەنتیقی زاهیری (رواڵەتی) و عەقڵ رێی تێ ناچێت، چونکە لە رێگەی هەرە دووری هەورامانەوە هاتوون و زمانی کوردی/ گۆرانی هەورامی- پەهلەوییان نەزانیوە.

وەلێ هەموویان بەو زمانە کوردییە بە شێوەی شیعری رێکوپێکی کێش و سەودا گەواهی خۆیان داوە و لە تۆماری پردێوەر، لە پێش شای هەورامان، کە سوڵتان ئیسحاقە ناو و ناونیشانی خۆیان نووسیوە، وەکو بڵێی لە کۆنگرەیەکی مرۆڤایەتی هەمەلایەنە ئامادە بوونە.

وەك گوتم: راز و نهێنی ئەو کارە نەزانراوە و زەحمەتە بدۆزرێتەوە. ئەوە یەکێکە لە دەیان رەمز و راز و نهێنی ئایینی یارسان، تا ئێستا بە (سەرمۆری/ واتە نهێنی و نەکراوەیی) ماونەتەوە.

بۆچی گۆران/ هەورامانی– پالەوی (پەهلەوی) بووە بە زمانی یارسان؟

Institut Kurde de Paris

ئا ئەوە پرسی سەرەکی ئەم بابەتەیە کە لە ئایین و زمان دەکۆڵێتەوە.

دیارە ئاڤێستای زەردەشت بە زمانی مادی (میدی) نووسراوە چونکە بۆ میللەتی ماد دەرکەوتووە. (هەر قەومێك بە زمانی خۆی پەیامبەرێکی بۆ نێردراوە)، لە قورئاندا هاتووە.

کەوابێ، ئەمجارەش، لە سەردەمی تازە بوونەوەی ئایینی یارسان دەبێ بە زمانی خەڵکی هەورامان و لوڕستان و گشت کوردستان دەربکەوێتەوە (تەجەللی بکات). لە واقعیشدا ریشە و ئاسەواری گشت شێوەزارەکانی کوردی لە تۆی (سەرانجام) و دەفتەرەکانی دیکە دەبینینەوە، چ زازایی و کرمانجی سەروو، یا کرمانجی خواروو و (سۆرانی ئێستا) و کەلهوڕی و هەورامی و باجەلانی و رۆژبەیانی و زەنگەنە و کاکەیی عێراق و، گۆران و فەیلی و لوڕستانی... بۆ نموونە هەندێ کەس وەها دەزانن، کە زاری سۆرانی نزیکەی دوو سەدە یا کەمێك زیاتر بەکار دەهێنرێت، لەکاتێکدا لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا (واتە چوارسەد ساڵ پێشتر) زمانی سۆرانی جاف، لە دیالۆگی عابەدین جاف و نەرگس خانمی جاف و کۆمەڵێك زانا و مەلای موسڵمانی شارەزوور، لە تۆی کتێبێکدا، بەکار هاتووە. هەروەها لە زاراوەی گۆران-هەورامانی، وەك کرمانجی سەروو، (نێر و مێ) هەیە. (ئەز) و (ژ) وەك کرمانجی بەکاردێن و، نموونەی دیکە زۆرن.

لە بەراوردێکی خێرادا دەردەکەوێ کە شێوە زاری گۆران⁄هەورامانی درێژە پێدانی زمانی ئاڤێستایی مادیە، هەروەکو زاری (زازاییش وەهایە). هەر بۆیە ئەم دوو زارە لە زاراوەکانی دیکەی کورد، لە زمانی ئاڤێستا پەهلەوییەوە، نزیکترن.

زۆربەی رۆژهەڵاتناسان زاری گۆران⁄هەورامی بە پەهلەوی (پالەوی) ناو دەبەن. ئەمیش ئاڤێستاییەکەیە (ئەگەر لە سەدا سەدیش وا نەبێ، ئەوە ئێجگار لێکەوە نزیك و هاوبەشن).

مێجەرسۆنی رۆژهەڵاتناس دەڵێت کە زمانی ئێستای کوردی تەنیا زمانی رۆژهەڵاتی ناڤینە کە نەچووەتە ژێر کاریگەریی زمانی عەرەبی (بێگومان وشەی عەرەبی وەرگرتووە)، بەڵام دەنگ و رێزمان و گرامەری وەك خۆی ماوەتەوە.

ناوەڕۆك و شێوە:

دیارە دەبێ شێوەی دەربڕین لە ئاست و راستا و ئاراستەی ناوەڕۆك بێت.

ناوەڕۆکی ئایینی یارسان بوژانەوە و نوێکردنەوەی زەردەشتی و ئایینە کۆنەکانی قەوی ماد و ئارییەکان بووە.

دیارە زمانی دەربڕینیشی دەبێ نزیك ببێ لە زمانی کۆنی ئەو ئایینانە کە ئاڤێستایی مادی پەهلەوییە.

گرنگیش ئەوەیە پێشەوایانی یارسان لە بالوولی داناوە، سەدەی دووەمی کۆچی تا دوو سەدەی دوایی، توانیانە بە کەرەستەی زمانی گۆران-هەورامانی هەم شێوەیەکی بەرزی هونەری شیعری دابڕێژن، هەم مانا و زانیاریی فەلسەفی وردی ئەو ئایینانە دەربڕن. مەگەر یەکێك لە نزیکەوە شارەزای زمان و ئایینەکە ببێ ئەمجا دەزانێ چ کارێکی موعجیزەیە (پەرجوودە).

Institut Kurde de Paris

نهێنی ئەم کارە لە کوێیە؟

یەکەم: بەلای منەوە: نهێنییەکە لەمەدایە: پێشەوایانی یارسان هەموو زمانی کوردی گۆران- هەورامییان باش زانیوە. کەواتە: بە زمانی زگماکی خۆیان بیریان کردۆتەوە و نووسیویانە.

دووەم: دیارە زمانی کوردی- گۆران سەدان ساڵ بەر لە بالوولی دانا بەکارهێنراوە، واتە: خەڵکی ئەو زەمانە ئامادەبوونە بۆ وەرگرتن و پەرەدانی هەر ئایینێکی نزیکی باوەڕی کۆنی خۆیان، بە زمانی زگماکی خۆیان. وەکو زمانی عەرەبی و سریانی سەردەمی خۆی.

ئالێرەوەیە گرنگی بەکارهێنانی زمانی دایك، زمانی زگماك دەردەکەوێ، کە چاکترین شێوەیە بۆ بیرکردنەوە و پێشکەوتنی فکری و رۆحی هەر میللەتێك. هەرکەسێك، لە سەرانسەری جیهاندا، سەرەتا بە زمانی دایك فێر دەبێ و پێش دەکەوێ. ئەوە مەرجی سەرەکییە.

ئا ئەوە حەقیقەتێکی تاڵ و مەینەتبارمان بۆ دەردەخات کە بێبەشبوونی میللەتی کورد لە بەکارهێنانی ئازادانەی زمانی زگماکی خۆیان لە هەزار و پێنجسەد ساڵ تەمەنی نەتەوەکەماندا، چ زەرەر و زیانێکی هەرە گەورەی لێداوین. ئێستاش هێشتا، لە باشوور نەبێ، کوردانی باکوور و رۆژهەلات و رۆژاوا بێبەشن لە ئازادی و پێداویستەکانی بەکارهێنانی زمانی زگماکیان لە بواری فێربوون و پەروەردە و نووسین و دەربڕین و ئاستەکانی دیکەی ژیاندا.

ئەوەش نهێنییەکی وجودی نەتەوەی کوردە، کە دەیان سەدەی بێبەشی و تەپەسەری و کوێرەوەری نەیتوانیوە ئیرادەی ئەم نەتەوەیە بشکێنێ، یا زمانەکەی لە بیر بەرێتەوە.

هەر بۆیەش دەبینم کە ئەگەر هەموو کورد تەنیا لە بواری زمان و فەرهەنگدا ئازاد بن ئەوە بە چەند ساڵ زۆربەی میللەتانی دیکەی بەجێ دەهێڵن.

کەواتە زمانی زگماك وزەیەکی بزوێنەری رزگاریخوازیی نەتەوەکانە.

Institut Kurde de Paris

ئالێرەشدا بە دوایین خاڵ و، ئەنجامگیریی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەگەم، کە ئایا بەر لە هەزار و دووسەد ساڵ، دەرکەوتنی زانایەکی عارف وەك بالوولی دانا چ پێویستییەکی نەتەوەیی کورد بووە؟ و ئایینی یارسان چ رۆڵێکی لە بزاڤی نەتەوەییدا بینیوە؟

لە وەڵامدا دەگەڕێمەوە بۆ مانا و تەفسیری ئایینی یارسان بە زمانی کوردی گۆران-هەورامانی و بە کورتی دەبێژم: کە یارسان راپەڕین و بزاڤێکی فیکری فەرهەنگی کۆمەڵایەتی و سیاسی بووە، لە جەوهەردا کاردانەوەی سەدان ساڵ ستەم و چەوسانەوە و تەپەسەری و بێبەشکردنی بووە، هەروەکو فەیلەسوفی ئێرانی (ئیحسان تەبەری) سالآنی پەنجاکان و شەستەکان دەینووسی کە یارسان (کاکەیی) بزاڤێکی کۆمەڵایەتی فەرهەنگی رزگاریخواز بووە لە قولایی چەوساوە و هەژارانی چیای زاگرۆسەوە سەریهەڵداوە.

ئەزیش لەو باوەڕەدام. وەلێ مخابن! خودی رووناکبیرانی کورد تا ئێستا ئەو حەقیقەتە نازانن، یا دەزانن و پشتگوێی دەخەن و لە کەلتووری زاڵی بالا دەستی ئەو وڵاتانەی کوردیان تێدایە (و لە دەسەڵاتی حکومەتەکان) دەترسن. واتە: مێشکی خۆیان رزگارنەکردووە لە کەلتووری میللەتانی باڵادەست. مێشکمان داگیرکراوە!

ئەز باوەڕم رۆژی ئازادی پرشنگی داوە، ئیتر شاردنەوەی ناوێ و ترس و لەرز و دوو دڵیی پێ ناوێ!

هەولێر- پیرمام

پێشەکی نووسەر

ئایینی یارسان یەکێك لە میراتەکانی مێژووی مرۆڤایەتی بەگشتی و کوردانی زاگرۆس نشینە بەتایبەتی، ئەم ئایینە پڕیەتی لە ڕەمز و ڕازی ژیان و گەردوون و تژییە لە فەلسەفە، لەسەر ئاستی ڕۆژهەلاتناسان و گەڕیدە بیانییەکان زۆر لەسەر ئەم ئایینە قسەکراوە، لەپاڵ دەرخستنیدا چەندین شتی نابەجێیان بۆ هەڵبەستووە، یان لە دەمی نەیارەکانەوە شتیان وەرگرتووە و دۆکیۆمێنتیان کردووە.

لە ئاستی ناوخۆی کوردا، جگە لە چەند هەوڵێکی بچووك، کارێکی ئەوتۆ نەکراوە بۆ خوێندنەوەیەکی هاوچەرخ و دووبارە شرۆڤە و لێکۆڵینەوەی ئەم ئایینە کە بەشێکی زیندووی کلتوور و دیرۆکی کوردە.

ئەفراندنی دنیا و مرۆڤ و فەلسەفەی جامەگۆڕین (دۆنادۆن) و موزیك و لیریکا لە بنەما هەرە دیارەکانی یارسانن، ریشەی ڕەسەنی یارسان لە قولایی خاکی کوردستان و چیاکانی زاگرۆسدایە، کۆڵەگە ئاینییەکانی یارسان بریتین لە (پاکی، ڕاستی، نیستی، ردا)، واتە ڕاستی و خاوێنی و ژیانێکی دەروێشانە و فیداکاری لەپێناو خەڵکی تردا، شاتەیموری بانیارانی لەم بارەیەوە دەفەرموێت:

یاری چوار چیوەن باوەریش وەجا
پاکی و ڕاستی و نیستی و ردا

واتە: یارسان چوار بنەمایە دەبێت پەیڕەوکار بەجێی بهێنێت، پاکی و ڕاستی و ژیانی دەروێشانە و خۆفیداکردن لەپێناو خەڵکیدا.

ئەمەش نزیکییەکی تەواومان نیشان دەدات لەگەڵ ئایینی زەردەشتیدا کە ئەویش سێ پایە سەرەکییەکەی ئەو ئایینەن کە بریتین لە (کرداری باش و ڕەفتاری باش و گوفتاری باش).

سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی سەردەمی زێڕینی گەشەسەندنی ئەم ئایینە بووە، لە قۆناغی کامڵبوون و (خەتم)کردندا، سوڵتان ئیسحاق لەو قۆناغەدا بنەما و یاسا و ڕێسا ئایینییەکانی تەواوکرد، لەڕووی جەماوەریشەوە خەڵکێکی زۆر لەم ئایینە کۆبوونەوە و بەلێشاو پەیڕەوماری نوێ لە سەرتاسەری دنیاوە دیدەیان ڕۆشن دەبووەوە و دەبوونە پەیڕەوکاری یارسان و لەنێو بازنە ئایینییەکانی ئەم ئایینەدا وەك (هەفت تەن، هەفتەوانە، چل تەن، ٧٢ پیر، ٩٩ پیر،... هتد). ڕێکدەخران و کاروباری ئایینیان بەڕێوەدەبرد و بەمەش دەگوترێت دەورەی پەردیوەر، لەو کاتەدا شارەزوور مەڵبەندێکی گەورەی ئایینی بوو، لە سەرانسەری دنیاوە خەڵکی ڕوویان لە شارەزوور دەکرد بۆ فێربوونی زانست لەسەر دەستی مەلا ناودارەکانی ئەو سەردەمەدا کە (مەلا ئەلیاسی شارەزووری و مەلاقدووری شارەزووری و... هتد) بوون، بە جیابوونەوەی عابدین لەو بازنەیە و ڕووکردنە ئایینی هەقیقەت، زۆرێك لە شوێنکەوتووانی ڕوویان لە (پەردیوەر) کرد.

(پەردیوەر) گوندێکە لە هەورامانی لهۆن کە ناوەندەکەی (شێخان)ی سەر بە شارۆچکەی (نەوسود) و مەڵبەندی بڵاوبوونەوەی ئاینی یارسانە و ئێستا زووربەی شتە پیرۆزەکانی یارسان لەوێدان و قیبلەی یارسانەکانە.

Institut Kurde de Paris

لەناو ئەوانەدا خەڵكی نەتەوە جیاوازەكان و زارەجیاكانی كوردیشی تێدا بوو، لە بولگارستانەوە بۆ هیندستان و مەغریب و تفلیس و شام و بەغدا و بەسرەوە بگرە تا كرمان و شیراز و ئەسفەهان و مازیندەران. لەم هەوڵەی ئێمەدا ئەو كرمانجە ژوورووانە بەسەردەكەینەوە كە تێكستەكانیان بە هەورامی نووسیوە، لە هەوڵێكی تردا تیشك دەخەینە سەر ژیانی كۆمەڵێكی تر كە عەرەبن و لە شام و مەغریب و یەمەن و بەغدا و بەسراوە هاتوون و تێكستەكانیان بە هەورامی نووسیوە.

لە سەردەمی (بالولی ماهی)یەوە لە سەدەی دووەمی كۆچی تا قۆناغی پەردیوەر تەواوی كەلامەكانی یارسان بە هەورامی نووسراون، تەنها دەفتەری عابدین نەبێت كە بەشێوەی جافی نووسراوەتەوە، ئەمە پرسیارێكی گرنگە كە بۆچی هەورامی بوویە زمانی فەرمی یارسان؟

ناتوانین وەڵامی ئەم پرسیارە وەرگرینەوە تا ئاوڕێكی دیرۆكی لە زمانی هەورامی نەدەینەوە.

زۆرێك لە لێكۆڵەرەوان و زمانناس و گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناسەكان لەسەر ئەوە كۆكن كە زمانی كوردی میراتگری زمانی مادی و ئاوێستاییە و دیارە مەبەست لەوەش (هەورامی)یە، ڕۆژهەڵاتناسی ناسراو (دارمستتر) پاش لێكۆڵینەوەیەكی ورد لە زمانی كوردی، بەو باوەڕە گەیشتووە كە زمانی كوردی لقێكی زمانی (ماد)ە، ئێمە ئەگەر ئاڤێستا بە وردی بخوێنینەوە و بەراورد لەگەڵ هەندێ وشەی ئاوێستایی و پارسی كۆن و پارتی و هەورامیدا بكەین، ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە كە لە زمانە كۆنە ئێرانییەكان و لە زاراوەكانی كوردیشدا هەورامی لە هەموویان زیاتر نزیكە لەو زمانەوە كە

ئاڤێستای پێ نووسراوەتەوە و ئێستاش زۆرێك لە وشە و دەنگەكانی لە هەورامیدا ماونەتەوە.

زمانی ئاوێستایی گرنگترین زمانی دێرینە، زمانێكی تەواو بەهێز بووە و ریشەی لەناو زمانی هیندۆ ئەوروپاییدایە، بەهیچ جۆرێك ناتوانرێت ئەم زمانە بە زاراوەیەكی زمانی فارسی بزانرێت كە زمانی فەرمی ئێرانییەكان بووە.

هەروەك چۆن (مەكەنزی) لە كتێبی (دیالیكتیك اورامان لهون)دا، كە چەندین ساڵ كاری لەسەر كردووە، لەو باوەڕەدایە هەورامی نزیكترین زمانە لە زمانی ئاوێستاییەوە.

هەورامی وەك زمانەكانی تر گۆڕانكاری بەسەردا هاتووە، وەك ئەوەی گۆڕانكاری بەسەر شتەكانی تردا هاتووە، دەبێت ئەوە بزانین زمانی دایكی ڕۆژێك دەستی پێكردووە كە پێشینەكانمان لەسەر ئەم بوومە و بەم زووانە ئاخاوتوون، یان بە زمانێك كە ئێستا هەورامی میراتگرییەتی، ئەوەتا زمان ناس و ئاوێستا ناسێكی وەك (ژان كلنز، لیژ) باوەڕی وایە ئەلفا بێی ئاوێستایی هاوشانی ئەلفابێی یۆنانییە.

دكتۆر حەبیبوڵڵای تابانی لە كتێبی (وحدت قوم كورد وماد)دا لە لاپەڕە ١١٥دا دەڵێت: "پێش هاتنی هۆزە ئارياییەكان بۆ چیاكانی زاگرۆس، زوانی (هوریانی) لەناو و زاگرۆس نشینەكاندا بەكاردەهات، كە زوانی رەسمی دەوڵەتی میتانییەكان بووە و هیچ پەیوەندییەكی بە زوانی هیندوئەوروپاییەوە نییە و زمانی رەسەنی زاگرۆس نشینەكان بووە، هوریانی زمانێكی باو بووە و پەیوەندی لەگەڵ زمانی (لولوبییەكان و كاسی و گۆتییەكان)دا هەبووە،

Institut Kurde de Paris

کاتێك ئارياييەكان دێنە ناوچەی زاگرۆس لەگەڵ زمانی رەسەنی ناوچەكە، كە زمانی هوريانی بووە، تێكەڵ دەبن و دواتر ئەو زمانە دەكەنە بنەما بۆ زمانێكی نوێ، كە زمانی (ماد)ييەكان بووەو دواتريش ئاوێستای پێ نووسرايەوە".

ئێستاش بەردەوام دەگوترێت زمانی ئاوێستا لە كوردييەوە نزيكە، بەڵام حەقە بپرسين لە كام كوردييەوە نزيكە؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسيارە و پرسياری پێشوو، پشت بە چەند خشتەيەك دەبەستين و بەو وەڵامە دەگەين، كە:

-بۆچی هەورامی بووە زمانی ئايينی يارسان؟

-كام كوردييە لە زمانی ئاوێستاوە نزيكە؟

خۆ ناتوانين خۆمان لە دێڕە بەناوبانگەكەی سەيد فەرزی ببوێرين كاتێك مەرەمۆ:

لەوز عەرەبيمان گێلا نەدەوران

كەردمان كەلام وە لەوز گۆران

ئەمە ريشەيەكی مێژوويی و هزری قوڵی لەپشتە و دەكرێت وردتر كۆدەكانی ئەم بابەتە بخوێنينەوە و هەڵوەستەيان لەسەر بكەين، ئەمە لە بابەتێكی سەربەخۆدا شرۆڤە دەكەين.

بە وردبوونەوە لە خشتەكان كە لە ناوەڕۆكدا دانراون، دەگەين بەو دەرەنجامانە و لەوێوە دەروازەی ئەو هەقيقەتەمان بۆ واڵا دەبێت كە چۆن ئەو كوردانەی كرمانجی سەروو تێكستە ئايينييەكانيان بە هەورامی نووسيوە.

Institut Kurde de Paris

بەشی یەکەم

ئەم توێژینەوەیە بۆ؟

Institut Kurde de Paris

کەمیی ئاوڕدانەوە لەم بابەتە لە ئاستی ناوخۆدا و زۆرترین ئەوانەی لەسەر ئەم بابەتە کاریان کردووە، توێژەر و رۆژهەڵاتناسان بوون، کە کەمترین زانیارییان دەستکەوتووە و شارەزای زمانی تێکستەکان نەبوون، چونکە گرنگە کەسێك کار لەسەر ئەم بابەتە دەکات کە شارەزای دوولایەنەی زمان و ئایینەکە بێت، بۆئەوەی شتە شاراوە و گرنگەکان بدۆزێتەوە، توێژەر بەپێی ئەو زانیارییەی لە ئایینی یارسان هەیەتی و زمانی تێکستەکان زمانی دایکییەتی، بۆیە ئەم هەوڵەی داوە.

توێژەر لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدات بەدوای وەڵامی پرسیارەکانی ئەم توێژینەوەدا بچێت و وەڵامیان بداتەوە، وەك:

-یارسان چییە و قۆناغەکانی چین؟

-سیرمۆنیای ئایینی یارسان کامەیە؟

-هەورامان لە دیرۆکدا چ گرنگییەکی هەبووە؟

-بۆچی هەورامی بووە زمانی ئایینی یارسان؟

-ئەو باگراوندە کامەیە بووە سەرچاوەی ئەو هەڵبژاردنەی یارسان، بۆ ئەوەی بە هەورامی گۆی ئایینی بکەن؟

-بۆچی زمانی عەرەبییان وەلانا؟

-کامەیە ئەو زمانەی نزیکە لە زمانی ئاوێستاوە؟

گرنگیی ئەم کارە لەوەدایە یەکەمجارە کار لە بابەتێکی لەوجۆرەدا دەکرێت و خودی توێژەر ئاگادار و شارەزای زمان و ئایینەکە بێت، کردنەوەی

دەروازەیەکە بۆ گەڕانەوە، بۆ ریشەکانی زمانی کوردی و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانە کۆنەکانی ئێراندا و نیشاندانی ئەوەی تائێستا لە کام زاراوەی کوردیدا ئەم رەسەنایەتییە دەبینرێت.

ئامانج لەم کارە، دەستنیشانکردنی ئاستەکانی

ئەو هەستەی وایکرد یارسان لەڕووی زمانەوە لە زمانی باڵادەستی ئەو وەختە دووربکەوێتەوە، لەو سەردەمەدا بەو پێیەی ئیسلام لە ترۆپکی گەشەسەندندا بوو و زمانی عەرەبی زۆر برەوی هەبوو، لەم ساتەدا رابەرانی یارسان بڕیاری ئەم دابڕانەیان دا لە زمانی عەرەبی.

بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە سوود لە کەلامەکانی نێو دەفتەرەکانی یارسان و زمانی ئایینی ئەو کەلامانەیە کە لەبارەی زمانی کوردی هەورامی و گرنگیی ئەو زمانەوە باسیان کردووە.

Institut Kurde de Paris

بەشی دووەم

لایەنی تیۆری

Institut Kurde de Paris

زمان

زمان هەماهەنگییەکە لەنێوان ئاماژە و هێماکاندا، کە ئامرازەکانی زانین پێکدەهێنێت، زمان گرنگترین هۆکاری تێگەیشتن و بەریەککەوتنی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگەیە لە گشت بوارەکانی ژیاندا، بەبێ بوونی زمان پەیوەندی نێوان تاکەکان دروست نابێت.

زمان پەیوەستییەکی بەهێزی هەیە بە بیرکردنەوەوە، بیری مرۆڤ هەمیشە لە بۆتەی زماندا دادەڕێژرێت، بگرە لە کاتی بیرکردنەوەی ناخدا، تەنها لە ڕێگەی زمانەوە دەگەیت بە بوونی ڕاستەقینەی بیرۆکەکان.

زمان دابەش دەبێت بەسەر چەند کۆمەڵەیەکدا لەوانەش:

-خێزانە زمانییەکان: کۆمەڵە زمانێکن لە بنەڕەتدا هاوبەشن، زۆرێک لە زانایان کۆک نین لەسەر دابەشکردنی زمانەکان، هەندێک لەمانە خودان تایبەتمەندی و بنچینەی هاوشێوەن، ئەمە سەرباری هەندێک جۆری لاوەکی وەک:

-زمانە دروستکراوەکان: ئەو زمانەیە کەسێک، یان چەند کەسێک دروستیان کردوون و بەشێکن لە کەلچەر وەک زمانی شێوە و زمانی پرۆگرامسازی[1].

زمان مرۆڤ لەگەڵ زیندەوەرەکانی دیکەدا جودا دەکاتەوە، چونکە زمان بیری بنیات ناوە، وەک ئەوەی چۆمسکی پێی وایە زمان پەیوەستە بە

[1]-الألسنية التوليدية والتحويلية وقواعد اللغة العربيـة "النظريـة الألسـنية"، الـدكتور ميشال زكريا، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط١، ١٩٨٢، ص٢٥.

توێژینەوەی هزری مرۆڤایەتییەوە، زمان بەشێوەیەک لە شێوەکان دەیسەپێنێت بەسەر مرۆڤدا بیر بکاتەوە و ئەوە بە دوو دیوی دراوێکی دەزانێت، کۆمەڵێک هێمای زمانەوانی دەبنە دەروازەی بیرکردنەوەی هزری مرۆڤ، لە باسکردنی هێمایەکی زمانەوانییەوە دەروازەی خەیاڵێک ئاوەڵا دەبێت.

چەمکی فەلسەفەی زمان جەخت لەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤایەتی دەکات، بەپێی ئەو هێما زمانەوانییانەی کە بیری مرۆڤ دەتوانێت دروستیان بکات[2].

بیری مرۆڤ پەیوەستە بەتایبەتمەندییە سروشتییەکەیەوە و زمانەکەشی کۆی ئەو هێمایانەیە کە لە دەورووبەریدا هەیە، بۆ ئەوەی بتوانێت گوزارشت لە شتەکانی ناخی و دەورووبەری بکات، ئەمەش وایکرد زمان بێتە ئاراوە.

تایبەتمەندی زمانی سرووشتی ئەوەیە سیستمێکی هێماییە جیاواز لە سیستمە هێماییەکانی دیکە، زمان کۆی سیستمێکی هێماییە وەک ئامرازێک تاک بەکاری دەهێنێت بۆ گوزارشت لە مەبەستەکانی و بەرقەرارکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئەوانی تردا بەهۆی ئاخاوتن و نووسینەوە[3].

بوونیادی ستراکتۆری زمان بەرلەوەی هێمایەکی گۆکردن بێت، کۆی ئەو شتانەیە هزری مرۆڤ بەرهەمی دەهێنێت، بۆ ئەوەی بەرهەمهێنراوەکە بخرێتە ناو فۆرمێکی ستاتیکییەوە، بیر لەڕێکخستنی کرایەوە لە شێوەیەکی ئەندازەییدا وەک ئەوەی سوسێر باوەڕی پێبوو.

[2]-خليل أحمد عمايرة، في نحو اللغة وتراكيبها، منهج وتطبيق، عالم المعرفة، جدّة، ١٩٨٤م، ص٥٥-٥٩.

[3]- محمد محمد يونس علي، وصف اللغة العربية دلاليا في ضوء مفهوم الدلالة المركزية: دراسة حول المعنى ومعنى المعنى (طرابلس: منشورات جامعة الفاتح، ١٩٩٣)، ص٢٤.

Institut Kurde de Paris

زمانەوانەکانی پێش سوسێر لەو باوەڕەدا بوون، زمان پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە دەنگێك و ئەم ڕەگەزە مادییانە دەکرێت ببیسترێن و گۆ بکرێن، ئەم پێناسەیە وایکرد بەراورد بکرێت لەگەل خانوودا کە بریتییە لە زۆرێك بەرد و چیمەنتۆ و دار و پێکهاتەکانی تر، ئیبن سینا دژی پێناسەکردنی خانوو بوو، بەم جۆرە، پێی وایە دەبێت ڕەچاوی پێکهاتە و شێوازی ئەندازەیی و ڕێکخستنی بکرێت[٤].

هەمان ڕەخنە بوو کە سوسێر لەو کەسانەی دەگرت کە باوەڕیان وابوو زمان دەنگە، بەبێ ئاماژەدان بە تایبەتمەندی سیستەمە زمانەوانییەکە.

شوناس

شوناس ئەو پەیوەندییە ئۆرگانییەیە مرۆڤی پێ دەناسرێتەوە، لێرەدا شوناس مەبەست لە ناسنامە، یان شناسنامە نییە، زانایانی دەروونناسی شوناشی مرۆڤ بەو قۆناغە جیاوازانەی دەستنیشان دەکەن کە مرۆڤ پێیدا تێدەپەڕێت وەك: منداڵی، مێرمنداڵی، لاو، کامڵ، پیر. کۆمەڵناسەکانیش وای دەبینن کە شوناس بریتییە لەوەی کەسێك هەستی پەیوەستبوون بکات بەو کۆمەڵگەیەی تێیدا دەژی، یان مەیلی بۆی هەیە. میتافیزیکەکانیش بە (جەوهەر و بەهای عەقڵ)ی دەبینن[٥].

[٤]- ابن سينا ، منطق المشرقيين، بيروتم دار الحداثة، ١٩٨٢ ، ص١٠٣ .

[٥]- الشريف الجرجاني: التعريفات. بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٨٨ ، ص٢٥٧ ، والمناوي: التوقيف، مصدر سابق، ص٢٥٧ .

لەم دیدە جیاوازانەوە بەوە گەشتین، کە شوناس بریتییە لە ڕاستی و بەهای خود و یەکێتیی پەیوەستبوون و مەیل و یەکسانی و لێکچوون، ئەمە دەروازەیەکە بۆ بابەتەکەی ئێمە کە زمان چ شوناسێك دەداتە بەکارهێنەرانی.

زمان و شوناس

یەکێك لە پێکهاتەکانی هەرنەتەوەیەك زمانە، زمان مەیلی ئاخێوەرانییەتی بۆ گوزارشتکردن لە شتەکانی خۆیان، ئەمەش بۆ دەستەجەمعی هەر نەتەوەیەك و تاکەکانیشی دەبێتە شوناس.

زمان ئامرازی ئاخاوتنی کۆمەڵێکە کە ڕەنگدانەوەی هزر و کۆی بەرهەمهێنراوە زمانەوانییەکانی هەر گەلێکە و کۆمەڵە دەنگێکە هەر گەلێك مەبەستەکانی خۆی پێ دەردەبڕێت[٦].

ئەم بۆچوونە سێ ڕەگەزی (ئاخێوەر)مان بۆ دەردەخات و دەکرێت بە (پێکهاتەی زمانی) ناوی ببەین، ئەویش (دەنگەکان، گەل و نەتەوە، مەبەست)ن، پەیوەندی نێوان دەنگەکان و مەبەست ئاماژەیە بۆ بابەتێکی ئاشنا، ئەویش ئەوەیە کە زمان لە ڕاستیدا ڕەنگدانەوەی هزرە، دەنگ شتێك نییە جگە لە ئاوێنەی هزر.

هزر یەکێك لە گرنگترین ئەرکەکانی زمانە، وەك ئەوەی زمانناسەکان بە (سۆسیۆلۆژیای زمان) ناوی دەبەن[٧].

[٦]- ابن جني: الخصائص، تحقيق محمد علي النجار، ط٣ ، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٤٠٦ هـ/١٩٨٦م. ج ١ ، ص٣٣ .

[٧]- محمد السيد علوان: المجتمع وقضايا اللغة، الإسكندرية: دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٥ ، ص١١٩ .

Institut Kurde de Paris

بنیامین لی وورف -یەکێك لە ناودارانی فکری زمانی ئەمریکییە- دەڵێت: زمان باڵادەستی هزرە، نەك بەهۆی وشەکانییەوەیەتی بە تەنها، بەڵکو بەهۆی بوونیادی ناوەکی ئەو زمانەشەوەیە، (ابن جن)یش پێی وایە لەدەستدانی رەگەزێك لە رەگەزەکانی زمان، واتە نابووتبوونی ئەوەی کە ماوە لەو زمانە[٨].

هەریەك لەو رەگەزانەی بەهۆی زمانەوە گوزارشتیان لێدەکرێت، بەرهەمی مرۆڤایەتین و لەناوچوونیان دەبێتە هۆی لاوازبوون و نابووتبوونی سەرجەم بەرهەمی مرۆڤایەتی، مرۆڤ پێچەوانەی ئاژەڵەکان ئامرازە دەنگییەکان بۆ مەبەستێکی هزری بەکار دەهێنێت و کۆی ئەمانە دەبنە کۆیەکی زمانی.

ئەو دەنگانەی لە شتەکانی ترەوە دەردەچن (جگە مرۆڤ) نابنە زمان، چونکە مرۆڤ بۆ گەیاندنی مەبەستێك و فکرێك ئەو کارە دەکات[٩].

کەواتە بنەمای کارکردن لە زماندا لەم کارەدا، کارکردنە لەسەر فکری زمان و ئەو هەستانەی زمان ئاراستەیان دەکات، ئەمەش دەکرێت ناوی بنێین هزری زمان.

ئەرەستۆ پێی وایە، زمان بەرهەمێکی دەنگییە بە هەماهەنگی هزر لەپێناو بەماناداركردنی دەنگ[١٠].

---

[٨]- ابن جني: الخصائص، تحقيق محمد علي النجار، ط٣. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٤٠٦ هـ / ١٩٨٦ م. جـ ١ ، ص٤٣.

[٩]- نعيم علوية، بحوث لسانية بين نحو اللسان ونحو الفكر، المؤسسة الطليعة للدراسات والنشر والتوزيع، ط١٩٨٦ ،٢ بيروت، ص٢٢٧.

[١٠]- علي عبد الواحد وافي: اللغة والمجتمع، ط٤، جدة، شركة مكتبات عكاظ للنشر والتوزيع، ١٤٠٣هـ، ١٩٨٣م، ص٧.

بەشێوەیەکی گشتی وەك ئەوەی (سبرسن) باسی دەکات جەوهەری زمان چالاکی مرۆییە، چالاکی لەلایەن تاکەوە بۆئەوەی دەورووبەر لێی تێبگەن، چالاکی دیگەرانیش ئەوەیە تێبگەن چی لە ئاوەزی تاکدایە[١١].

توێژەر باوەڕی وایە زمان ئامرازی بیرکردنەوەی مرۆڤەکانە، کاریگەری لەسەر خود و بەرامبەر هەبێت، هەرچی دەنگ و وشەکانیشن یارمەتیدەری ئەم پرۆسەیەن بۆ ئەوەی زمان و شوناس کاری یەکتر تەواو بکەن.

جەدەلی زمان و شوناس

پاش کردنەوەی دەروازەیەکی بچووك لەڕووی زمان و شوناسدا، بە دەرئەنجامێك دەگەین کە سەرەتایەکی بنەڕەتییە بۆ توێژینەوەکەی ئێمە، ئەویش پەیوەندی نێوان زمان و شوناس، شوێنی زمان لە پێکهاتەی رەگەزی شوناسدا، جێگای زمان لە تیۆرییەکانی شوناسدا.

ئەگەر زمان ئەو تایبەتمەندییە زمانییە بێت کە عەقڵی دەستەجەمعی پێچەوانە دەکاتەوە بۆ دەستەیەك لە مرۆڤەکان، گوزارشت لە بینینی ئەوان بۆ جیهانی دەوروبەریان دەکات، ئەگەر شوناس حەقیقەت و خود و بەها بێت، کەواتە زمان وێنەیەکی زیندووی ناخ و بەهای بەکارهێنەرانییەتی.

سەرنج بدە، "حەقیقەت، خود، بەها" وشەن، بەڵام زمان کەرەسەی هاوبەشی ئاخێوەرانیەتی، وەك دەبینرێت زمان بەشێکی جیانەکراوەی شوناسە لەلای کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، چونکە ئەوەی هەڵگرانی زمانێك کۆدەکاتەوە تێگەشتن و گوزارشتکردنیانە بەو زمانە، کەواتە شوناسیان زمانەکەیانە،

---

[١١]- محمد حماسة عبد اللطيف: النحو والدلالة، القاهرة، ١٩٨٣ ، ص٣١.

Institut Kurde de Paris

بەوەی لەوانەی جودایان دەکاتەوە کە لێیان حاڵی نابن، پەیوەندی زمان و ئاخێوەرانی پەیوەندییەکی ئۆرگانیکییە و پێی دەناسرێتەوە، بەمانایەکی تر (زمان) شوناسە و (شوناس) زمانە[١٢].

زمان ناتوانێك ئەرکەکانی بەڕێوەبەرێت لە دەرەوەی سیاقە کۆمەڵایەتی و سیاسی و کلتوورییەکەیەوە، ناکرێت زمانێك باس بکرێت بەبێ ئەوەی کلتوور و جوگرافیا و فەرهەنگی بەکارهێنەرانی لەبەرچاو بگیرێت.

کۆمەڵناسەکان زمان وەك راستییەك و دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی دەبینن، هۆکاری رێکخستنی کۆمەڵایەتی بەکارهێنەرانییەتی، لێرەوە دەرکی پەیوەستبوونی گەلان بە زمانەکانیانەوە دەکەین، چونکە تاك هەمیشە پەیوەستە بە بوونیادە کۆمەڵایەتییەکەیەوە[١٣].

ئەمەش وادەکات لەنێوان دووانەیی زمان و شوناسدا لە ئایندەدا زمان ببێتە یەکەم، بەتایبەتی ئەو زمانانەی کە زمانی ئایینێك وەك هەورامی کە توێژینەوەکەمان لەسەر ئەم بابەتەیە، بەتایبەت بۆ ئایندارانێك کە هەورامی نین، بەڵام زمانی ئایینیان هەورامییە.

کەواتە زمان تەنها پێکهاتەیەکی سادی شوناس نییە بگرە گرنگترین کۆڵەکەکانی زمانە، پەیوەندی زمان و شوناس پەیوەندی تایبەتییە بە گشتییەوە.

١٢- برتيل مالبر، مدخل إلى اللسانيات، ت. السيد عبد الظاهر، القاهرة-مصر، ٢٠١٠م، ص٢٩٧.

١٣- *الشريف الجرجاني: التعريفات. بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٨٨، ص٢٥٧، والمناوي: التوقيف، مصدر سابق، ص٢٥٨.*

Institut Kurde de Paris

لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا چەندین تیۆر لەسەر فکری شوناس سەریان هەڵدا، تیۆرییەکانی ئەڵمانی، فەرەنسی، ئیتاڵی، مارکسییەکان، ئیسلامییەکان، شۆڤێنییەکان.

هەندێك لەو تیۆرییانە جەختیان لەسەر زمان دەکرد، تیۆری ئەڵمانی کە لەسەر فەلسەفەی هیگڵ بنیاتنرابوو، باوەڕی وابوو (بنەمای نەتەوە شوناسە و پێوەری راستەقینەی زمانە)، (هیردەر)یش دەیگوت: "دڵی گەل لە زمانی گەلدا لێدەدات"[١٤].

مارکس لە تیۆرییەکایدا لەپاڵ زماندا، (مێژوو، پێکهێنانی دەروونی-رۆشنبیری، یەکێتیی ئابووری، زەوی هاوبەشی)ی بۆ زیادکرد.

ستالین بەهەمان شێوە لەپاڵ زماندا هەمان شتەکانی مارکسی زیاد کرد جگە لە مێژوو[١٥].

بەسەرنجدان لەم نموونانە دەبینین هیچکام لە تیۆرییەکان زمان وەلا نانێن و زمان بە پشتیوانێکی گەورەی شوناس دەزانن.

١٤- محمد عبد الشفيع عيسى: نظرية الحصري في القومية العربية: جدلية الإثبات والنفي، (بحث ضمن: ساطع الحصري: ثلاثون عاماً على الرحيل)، بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية ومعهد البحوث والدراسات العربية بالقاهرة، ص١٤٧، ١٤٨.

١٥- الحصري: أبحاث مختارة في القومية العربية، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ١٩٨٥، ص٢٩.

ئایین:

ئایین زاراوەیەكە بەكاردێت بۆ كۆمەڵە بیروباوەڕێك كە بەهۆی شوێنكەوتەكانییەوە لەڕووی روانینیانەوە بۆ ژیان و گەردوون، وەك ئەوەی دەگوترێت بیروباوەڕێكی پەیوەستە بە ئەودیوی سرووشت و ئیلاهیات و مۆراڵی دامودەزگا پەیوەستەكان بەو بیروڕایەوە، هەندێكیش باوەڕیان بەوەیە ئایین كۆی گشتی وەڵامەكانە لەسەر تەفسیركردنی پەیوەندی مرۆڤ بە گەردوونەوە.

هەردوو زانای ئەنترۆپۆلۆجیا (جون موناغان و پیتەر جیست) دەڵێن: "تەنها شتێك كە بتوانێت یارمەتیدەر بێت بۆ مامەڵەكردن لەگەڵ كێشەكانی كۆمەڵگە تەنها (ئایین یان بیروڕایە)، چونكە دەتوانین لەڕێگەی كامڵكردنی ئایین و بیروباوەڕەكان بە رێنمایی و بیری دەوڵەمەندی وەك (چۆن و بۆچی جیهان بەیەكەوە دانران)، بەمەش وا لە خاڵكی دەكات بەرگەی مەینەتییەكان بگرن"(١٦).

گەشەی ئایین لەڕێگەی چەند شتێكی جیاوازەوەیە و ئەوەش پەیوەستە بە ئاستی هۆشیاری ئەو كۆمەڵگەیەی ئەو ئایینەیان وەرگرتووە، هەندێك ئایین جەخت لەسەر باوەڕ دەكەن، هەندێكی دیكەش لەسەر واقیع، هەندێكی تریش لەسەر ئاستی شارەزایی ئایینی تاك، هەندێك ئایینی تر بانگەشەی ئەوەدەكەن ئایینەكەیان جیهانییە و یاسا و رێساكانی بۆ هەموو مرۆڤایەتییە و دەبێت پراكتیزە بكرێت و لە سیستمی دەوڵەتدا رەنگدانەوەی هەبێت وەك یاساكانی باری كەسی و پەروەردە و تەندروستی و هتد...

[١٦]- موناغان، جون جست، بيتر (٢٠٠٠)، الأنثروبولوجيا الثقافية والاجتماعية، نيو يورك، جامعة اكسفورد، سنة٢٠٠٠، ص١٢٤.

ئایین وەك چەمك بریتییە لە ملكەچی و پەرستش بۆ شتێك، بەواتایەكی تر واتە پەیوەستبوون و شوێنكەوتن و گوێڕایەڵی كەسێك بۆ ئایدیۆلۆژیایەك، یان بیروباوەڕێك.

هەمیشە لە زۆربەی ئایینەكاندا بۆ سەلماندنی راستی خۆیان هێزی دووەمیان دروستكردووە، كە خۆیان بە هێزی خێر و ئەوی تریشیان بە هێزی شەڕ ناساندووە.

(گریك ئیبستین) مامۆستای زانستە مرۆییەكان لە زانكۆی (هارڤێرد) دەڵێت: "هەموو ئایینە گەورەكاندا لە جیهاندا لەسەر بنەمای ئەوە دامەزراون، كە هێزێك لە ئاسماندا هەیە و خاوەنی هێزێكی دادپەروەر و رەهاییە كە ئەم شتە لە سرووشتدا بەدی نایەت(١٧).

هەردوو زانای ئەنترۆپۆلۆژیا (جۆن موناغان و پیتەر جەست)، باوەڕیان وایە ئایینە گەورەكان هەندێك دیدگا لای شوێنكەوتووەكانیان دروست دەكەن، وەك بینینی كاریزمایی پەیامبەرەكان، ئەوانیش بەجۆرێ وەڵامی ئەوكەسانە دەدەنەوە كە بەدوای زانینی راستییەكانی گەردوونەوەن و پێیان دەڵێن: "كلیلی خۆشبەختی و سەركەوتن بە رەنج بەدەست دێت و لە شوێنێكی دووردایە"(١٨).

[١٧]- *إبستين، جريج (٢٠١٠)، من الجيد ان تكون بدون إله؟ بماذا يؤمن مليار شخص (غير متدينين)؟. نيو يورك: هاربر كولينز، ص١٠٩.*
ISBN ٩٧٨-٠٠-٠٦-١٦٧٠١١-٤.

[١٨]-طلال أسد، الهيكل الديني تحت الأنثروبولوجيا، (كليفورد غيرتز، الدين مصطلح النظام الثقافي، ١٩٧٣). نقد ضد غيرتز من قبل طلال أسد الذي صنف الدين ضمن "الأنثروبولوجية"، (الهيكل الديني تحت الأنثروبولوجيا، ١٩٨٢).

Institut Kurde de Paris

پێناسەکانی ئایین:

بە چەندین شێوە ئایین پێناسە کراوە، زۆرینەی شیکردنەوەکان هەوڵیان داوە هاوسەنگییەك لەنێوان (پێویستی زۆر) و (پەیوەستی گشتی)، یەکەمیان بەو مانایەی کە خەڵکێکی زۆر هەن بۆشاییە رۆحییەکانیان وایکردووە زۆر پەیوەست بن بە ئایینەوە و هێندێکی تر کە بەشی دووەمیانە وەك پەیوەستییەکی گشتی تیرە و خێڵ و بنەماڵە پەیوەستن بە ئایینێکەوە، پێناسە فەرمییەکانی ئایین بەشێکیان پەیوەستن بە فاکتەرگەلێکی وەك (ئەزموون، سۆز، مۆرال، لایەنی مەعنەوی)[١٩]، لەگەڵئەوەشدا زۆربەی پێناسەکان لەسەر ئەم چەمکانە کۆکن کە ئایین بریتییە لە:

-چەمکی پاکییەتی، یان خودایی لە نۆرمێك لە نۆرمەکانی باوەڕ بە خودا، ئەم چەمکە بەزۆری بەکاردێت، نەك بە هەمیشەیی.

-لایەنێکی رۆشنبیری و هەڵسوکەوت و کەش و مەراسیم و پەرستشی رێکخراوە لە چوارچێوەی پێوەرە مۆراڵییەکاندا.

-کۆمەڵێك ئەفسانە، یان راستیی پیرۆزە لەلای باوەڕداران[٢٠].

پیرۆز شتێکە پەیوەستە بە رێبازێك، یان رێگەیەکەوە بە پەرستراو و ئایین و نهێنییەکانییەوە و زۆرجاران پەیڕوکاران ئەوەندە دەزانن پیرۆز شتێکە پەیوەستە بە ئایین و خوداوەندەکانەوە[٢١].

[١٩]- جوزيف بولبوليا، "هل هناك أي أديان؟ التفسير التطوري" الأسلوب والنظرية في دراسة الدين، (٢٠٠٥)، ص(١٠-٧١).

[٢٠]- ماك كوتشون: إعادة وصف في الدراسة العامة للدين. جامعة نيويورك، ٢٠٠١.

[٢١]- جيفري برود، أديان العالم: رحلة اكتشاف، مطبعة ساينت ماري، (٢٠٠٣)، ص٤٥.

ئەفسانە:

ئایین بەشێکی دانەبڕاوە لە میتۆلۆژیا، بەردەوام ئایینەکان ئەفسانە بەرهەم دەهێنن بۆ تۆکمەکردنی پێگەی خۆیان لەناو دۆست و نەیارانی ئەو ئایینەدا[٢٢]، سەبارەت بە پەیوەندی ئەفسانە بە ئایینەوە:

-گێڕانەوەی چیرۆکێکی سادەی مێژوویی کە چەند رەهەندێکی دەدرێتێ و وا لێکدەدرێتەوە ئەمە هێزێك لە پشتیەوەیەتی و رووداوێکی سرووشتی و خۆکرد نییە.

-بوونی کەسایەتییەکی دیار، یان شتێکی تایبەت کە لە بنەڕەتدا بوون، یان شتێکی خەیاڵییە و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە.

-درکە (کنایە) سەبارەت بە شوێنێك، یان شتێك لە رۆحی مرۆڤدا[٢٣].

توێژەر وای دەبینێت ئایینەکان بە هەموو رەهەندەکانیانەوە بەشێك لە پرۆسەی وەبەرهێنانی میتۆلۆژیا و زۆرترین پەیوەستەکانیان بە هەندێك چیرۆك و داستانەوە دەبەستنەوە، بۆ ئەوەی بەدوای نهێنی زۆردا نەگەڕێن.

[٢٢]-فراس السواح، الأسطورة والمعنى-دراسات في الميثولوجيا والديانات المشرقية، دار علاء الدين، سوريا، ط٢، 2001، ص١١.

[٢٣]- محمد الخطيب، الدين والأسطورة عند العرب في الجاهلية، دار النشر علاءالدين، دمشق، 2004، ص٢٧.

Institut Kurde de Paris

جۆرەکانی ئایین:

ئایین وەك کایەیەکی کۆمەڵایەتی هەڵگری چەندین ماك و تایبەتمەندییە، لەم ڕێگەیەوە دەتوانرێت ئایینێك لە ئایینێکی تر جودا بکرێتەوە، لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ئایینەکان، یان ئاسمانین، یان ئایینی سەرزەوین، واتە لەسەر زەوی بەرهەم هێنراون.

هەندێك لە زانایان ئایینەکان بەسەر دوو بەشدا پۆلێن و ڕیزبەندی دەکەن، بەم جۆرەی لای خوارەوە[٢٤]:

١-ئایینە جیهانییەکان: ئەو ئایینانەن لە سەرانسەری جیهاندا ڕێژەیەکی زۆر پەیڕەوکاریان هەیە، وەك مەسیحییەت و ئیسلام و جولەکە و بوزی.

٢-ئایینە کەمەنەتەوەییەکان: ئەو ئایینانەن لەناو کۆمەڵێکی دیاریکراودا بترازێت پەیڕەوکاریان نییە.

ئەوەی گرنگە سەرنجی لێ بدەین ئەوەیە، ئایین و پیرۆزییەکانی جێگەی ڕێزن و نابێت ببەسرێنەوە بە ڕێژەی پەیڕەوکارانییەوە، ئەمەش خاڵێکی لەیەکچووی زمان و ئایینە، چونکە بنەما و فەلسەفەی هەر ئایینێك گوزارشت لە کلتووری زێد و ماوای سەرهەڵدانییەتی.

[٢٤]- یسر محمد سعید مبیض، الیوم الآخر في الادیان السماویة والدیانات القدیمة، دار الثقافة، الدوحه، 1992، ص٧٣.

بنەماکانی ئایین:

هەموو ئایینێك خاوەنی بیروباوەڕی نەگۆڕە لەگەڵ کۆمەڵێك پرەنسیبی ئایینی و هەندێك شت هەن لە هەموو ئایینێکدا نەگۆڕن، لەوانەش (ناوی ئایین، دامەزرێنەر، کتێب، ڕۆژمێر، زمان، پەرستگا، شوێنی پیرۆز، کەشی تایبەت)[٢٥].

-دامەزرێنەر: ئەو کەسایەتییەیە کە یەکەمین جار بنەمای ئایینەکە دادەنێت و جاڕی بڵاوبوونەوەی دەدات، یان سرووشی ئایینی بۆ دێت.

-ناوی ئایین: دەبێت ئایینەکە ناوێکی دیاریکراوی هەبێت تا لەو ڕێگەیەوە ئایینەکە و بیروڕاکانی بناسرێنەوە.

-کتێبی پیرۆز: هەموو ئایین و بیروباوەڕێك پێویستە کتێب و بەرنامەی خۆی هەبێت، کە تێیدا تەواوی پرەنسیب و یاساکانی ئەو ئایینەی دیاریکردبێت بۆ شوێنکەوتووەکانی، وەك پایەکانی ئایین و فەرزەکان، یاسا، مۆراڵی ئایینی، دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان،... هتد.

-ڕۆژمێر: بۆ هەموو ئایینێك پێویستە ڕۆژمێری تایبەتی خۆی هەبێت تا کاتە گرنگەکانی ئەو ئایینە وەك ڕۆژ و جەژن و حەج،... هتد.

-زمان: هەموو ئاینێك دەبێت زمانێکی تایبەتی هەبێت تا شوێنکەوتوانی ڕێوڕەسمە ئایینییەکانی پێ ئەنجام بدەن.

[٢٥]- میرسیا الیاد، ت: عبدالهادي عباس المحامي، تأریخ المعتقدات والافکار الدینیية، دار الدمشق- الشام، ١٩٨٦، ج١، ص١٠.

Institut Kurde de Paris

تایبەتمەندییەکانی ئایین:

دەتوانین کۆی تایبەتمەندییەکانی ئایینەکان لە چەند خاڵێکدا کۆ بکەینەوە:

-باوەڕبوون بە پەرستراو، یان شتەکانی سەروی سرووشت، زوربەی ئایینەکان باوەڕیان بە پەرستراوێك، یان زیاتر هەیە لە گەردووندا و توانایان هەیە کۆنترۆڵی هەموو بوونەوەرەکان و گەردوون بکەن.

-جیاکردنەوە لەنێوان جیهانی رۆح و جیهانی مادیی.

-بوونی کەشی تایبەتی پەرستش تا لە رێگەیەوە ستایشی پەرستراو و پیرۆزییەکان بکرێت.

-بوونی یاسا و رێسایەکی ئایینی کە پەیڕەوی بکرێت لەلایەن پەیڕەوکارانەوە و باوەڕ بەوە بکرێت ئەوە لەلایەن پەرستراوەوە نێردراوە.

-نوێژ، شێوازێکی بنەڕەتییە بۆ پەیوەندی بە پەرستراوەوە.

-تێڕوانینێکی باوەڕدارانە لەوەی چۆن ئافرێنەر گەردوونی ئەفراندووە.

-بوونی بنەما و پرەنسیپی شەرعی بۆ رێکخستنی ژیان لەبەر رۆشنایی ئەو تیۆرانەی ئەو ئایینە بۆ گەردوونی داناوە[٢٦].

پێویستە جیاوازی لەنێوان چەمکی ئایین و ئاییندارییدا بکرێت، ئایین پەیامێك و کۆمەڵێك پرەنسیب و یاسای پیرۆزن و لەلایەن خودایەك یان کەسێکی باڵاوە دانراون، ئایندار کەسێکە پەیڕەوی ئەو یاسایانە داکات و بۆی نییە لەبارەیانەوە قسەی هەبێت، بێگومان ئەوەشمان لەبیربێت هەمیشە جیاوازی هەیە لەنێوان ئەوەی ئایین دەیلێت و ئەوەی ئایینداران پەیڕەوی دەکەن.

---

[٢٦]- *الدکتور ابراهیم محمد ابراهیم، الادیان الوضعیة في مصادرها المقدسة وموقف الاسلام منها، مطبعة الامانة، مصر، ١٩٨٥، ص١٠.*

Institut Kurde de Paris

بەشی سێیەم

یارسان و هەورامی

Institut Kurde de Paris

یارسان:

ئایینی یارسان یان کاکەیی و ئەهلی هەق یشی پێدەگوترێت یەکێکە لە ئایینە کەوناراکانی کورد لە هەورامان و شارەزوور و لوڕستان بڵاوبووەتەوە و گەشەی کردووە، پەیڕەوانی ئەم ئایینە لە ئێراندا لە ناوچەکانی (کرماشان، هەمەدان، تەورێز، ئازەربایجان، تاران، زنجان و باکووری ئێران)ن، لە عێراقدا لە ناوچەکانی (هەڵەبجە، خانەقین، کەرکوك، موسڵ، بەغدا، هەولێر)ن، لە تورکیاش لە (دەرسیم، سیواس، سەمسور)ن، لە روسیاش یارسان لە (قارس)ی ناوچەی (ئەلیزابت پول سەر) هەن و بە ناوی (کوردی رەسەن) ناسراون[٢٧].

لە هیندستان و پاکستان و ئەفغانستان پەیڕەوکاری یارسان هەن و خۆیان بە (بنەماڵەی یادگاری)یەوە دەبەستن و پێیان دەڵێن (زکری)و لە شارەکانی (مەزار شەریف، توربەت، موشکی، گریشە، دوشی، پول خومر)ن و چیای (موراد) لە (توربەت) بە شوێنی پیرۆزی خۆیان دەزانن[٢٨].

ئەم ئایینە لە ناوخۆدا کەمترین ئاوڕی لێدراوەتەوە و جۆرێك لە تەمومژی لەسەرە، زۆرێك لەو کەسانەی کە لەسەر ئەم ئایینەیان نووسیوە، پێناسەی جۆراوجۆریان بۆ پەیڕەوانی ئەم کۆمیۆنیتە ئایینییە داناوە وەك (عەلەوی،

٢٧ - ولادیمیر مینورسکي، کرد: تاریخ، زبان و فرهنگ، ترجمە: محمد رئوف یوسفی نژاد، نشر سهیل، تهران١٣٨٧، ص٩٤.

٢٨ -*طیب طاهري، تأریخ و فلسفە سەرەنجام، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٩، ص٥٨٢.*

ئەهلی هەق، یارسان، کاکەیی و عەلی ئیلاهی)[٢٩]، لە هەندێك ناوچەدا بەتایبەت لەناو فارس و ئازەرییەکاندا بە (کورد بەچە و خروس کوش)[٣٠] ناو دەبرێن.

یارسان لە دوو وشەی لێکدراوی (یار) و (سان) هاتووە، کە یەکەمیان بە مانای هاوەڵ و شوێنکەوتوو و لە شێوازی سۆفیانەشدا بە مانای (مەحبووب و مەقسود)[٣١]دێت و دووەمیان بە مانای پێشەواو رابەر دێت، کە ئاماژەیە بە (سوڵتان ئیسحاقی بەرزنجەیی) و بە سوڵتان لە هەورامانـدا دەگوترێت (سان) و کۆی وشەکە مانای یاران و شوێنکەوتووانی سوڵتان ئیسحاق دێت.

لەنێو یارسانەکاندا وشەی (یار)، (سوڵتان) مانای (ئافرێنەر)و (خاوەندکار)یش دەدات کە هەردووکیان ئاماژەن بۆ ناوی خوداوەند، دیارە خوداش بەپێی ئاڵوگۆڕی ئایینەکان ناوەکەی دەگۆڕدرێت:

سوڵتان خودایوەن زاتش یەگانە

کاوەی حوجاجان جە هەورامانە

٢٩ -*نەجاتی عەبدوڵڵا- چەند باسێك دەربارەی ئەهلی هەق، کوردستان، ٢٠٠٥، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ل١٢٧.*

٣٠ - *ئەم دەستەواژانە لەلایەن فارس و ئازەرییەکانەوە وەك سوکایەتی پێکردن بە پەیڕەوانی ئەم ئایینە وتراوە (کورد بەچە)، بە مانای بەچکە کورد و (خروس کش)یش بە مانای کەڵەشێرکوژ دێت، چونکە یەکێك لەو گیاندارە پیرۆزانەی یارسانەکان لە مەراسیمی قوربانی و جەمەکانیاندا بەکاری دەهێنن، کەڵەشێرە، ئەمە خاڵی پێچەوانەی یارسان و ئێزیدییەکانە، چونکە لای ئێزیدییەکان کەڵەشێر هێمای جاڕدەری ڕۆژێکی نوێیە و نابێت بکوژرێت.*

٣١ -*سعیدي، گل بابا: فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی، تهران، چاپ سوم، ١٣٨٧، انتشارات شفیعی، ص٨٤٥.*

Institut Kurde de Paris

هەر ئایینە و بەجۆرێك لەم ناوە دواوە و وێنای کردووە، بەڵام کرۆکی مەسەلەکە هەر یەك شتە، وەك ئەوەی شێخ بەهایی دەڵێت:

هرکس به زبانی سخن از وصف تو گوید

بلبل به غزلخوانی و قمری به ترانه[٣٢]

Institut Kurde de Paris

ئایینی یارسان ریشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئایینەکانی رۆژهەڵات و زۆرتر لە بوونیادی باوەڕیدا لە بنەماکانی ئایینی (میترائیسم) نزیکە و پاش ئەویش ئایینی زەردەشتی، دیارە ئایینی زەردەشتیش زۆر لە بنەماکانی ئایینی میترائیسمی لەخۆیدا کۆکردووەتەوە.

یارسانەکان باوەڕیان وایە، دیرۆکی ئایینەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەزەڵ و حەقیقەت لەگەڵ ئافراندندا و ئەم ئایینە ئایینی خاوەندکارە.

وێکچووەکانی یارسان و میترایی و زەردەشتی:

بەو پێیەی میترایزم ریشەی هەردوو ئایینی زەردەشتی و یارسانە، بۆیە زۆر خاڵی هاوبەش لەنێوانیاندا هەیە، لەوانەش:

-هەرسێ ئایین باوەڕیان بەوە هەیە کە مرۆڤ لە گیا دروست بووە.

٣٢- سید محمد حسینی، دیوانه گەوره، انتشارات باغ نی، ١٣٨٢، چاپ اول، ص٧١٣.

-هەرسێ ئایین ژمارە حەوت لایان پیرۆزە، لای میترایییەکان حەوت هێمایە بۆ (حەوت ئاسمان، حەوت چینی زەوی، حەوت پایەی گەردوون، حەوت تاقی پەرستگا، حەوت پایەی ئایینی).

لە یارساندا (حەوت تەن، حەوتەوانە، حەوت حەوتەوان، حەوت خەلیفە، حەوت خادم... هتد) هەیە، دیوانە گەورە حەوت بەشە.

حەوت جاویدان: تەنە نەمرەکانی ناو ئایینی زەردەشتن کە ئاهورامەزدا و شەش فریشتەن کە بریتین لە: (بەهمەن، شەهریوەر، ئەمورداد، خورداد، سپندارند، ئوردی بەهەشت)، لە یارسانیشدا حەوت تەن کە نەمرن و ئەوانیش بریتین لە: (پیر بنیامین، پیر داوود، پیر موسی، پیر مستەفای داودان، خاتو دایراك رمزبار، شا ئیبراهیم ئەیوەت، بابا یادگار).

-پیرۆزی رۆژ: لە ئایینی میترادا خودی میترا رووناکییە و لای یارسانیش رۆژ (خۆر) پیرۆزە و سوڵتان ئیسحاق دۆنی میترایە، واتە ئەویش رۆژە، لای زەردەشتییەکان رووناکی هێمای ئاهورامەزدایە.

-سروودەکانی بارگە بارگەی سەرەنجامی یارسان ٧٢ بەندن و سروودی یەسنای ئاوێستاش ٧٢ بەندە، ٧٢ پیری یارسان هەیە، پشتوێنی زەردەشتییەکان و هەورامی و یارسانەکان ٧٢ تاڵە داوە.

-سێ رۆژی دیار نەمانی زەردەشت لای زەردەشتییەکان سێ رۆژ رۆژوو هەیە، لای یارسانیش هەمان سێ رۆژ هەیە لە رۆژووی (مەرِە نو) و (یارانی قاوڵتاس)دا.

-هەنار یەکێکە لە میوە پیرۆزەکان لە ئایینی زەردەشدا، هەروەها لای یارسانیش پیرۆزە دادە ساری دایکی بابا یادگار لە دەنکە هەنارێك ئاوس

دەبێت و بابا یادگار لەدایك دەبێت، لە جەژنی خاوەندکاری و قاوڵتاسیشدا پێویستە هەنار بخورێت.

-لای میترابیەکان و زەردەشتی و یارسان و ئێزیدییەکان (جەم) هەیە، کە کۆدەبنەوە بۆ سرووتە ئایینییەکانیان و شوێنی بەڕێوەبردنی مەراسیمە ئایینییەکانە.

-جلوبەرگی سپی: لای میترایی و زەردەشتی و یارسان و ئێزیدییەکان جلی سپی پیرۆزی هەیە، بەتایبەت لە جەم و بۆنە ئایینییەکاندا.

Institut Kurde de Paris

نامەی سەرەنجام:

گرنگترین و پیرۆزترین کتێبی یارسان، یان ئەهلی هەقەکانە و بە شێوەیەکی تەواوەتی لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا لەلایەن سوڵتان و هاوەڵانییەوە نووسراوەتەوە بە هەورامی[٣٣].

ئەوەی کە گرنگە ئەوەیە ئەم کتێبە بەسەر شەش بەشی سەرەکیدا پۆلێن کراوە، ئەوانیش بریتین لە: "بارگە بارگە، دەورەی هەفتەوانە، گڵیم و کۆڵ، دەورەی چلتەن، دەورەی عابدینی جاف، وردە سەرەنجام"، کە بنەما و تایبەتمەندی و هەموو یاسا و ڕێساکانی ئەم ئایینە لێرەدا نووسراوە.

سەرباری ئەوانە چەندین کتێبی تریان هەیە کە بەپێی پۆلێنبەندی بەم جۆرەن:

١-دەورە: ئەو کتێبانەن پێشەکی دەورە بە ناوەکانیانەوە هەیە، وەك: "دەورەی بالولی ماهی، دەورەی بابا سەرهەنگی دەودانی، دەورەی شاخۆشێن، دەورەی بابا ناوسی سەرگەتی یان بابا ناوسی جاف، دەورەی بابا جەلیل، دەورەی دامیار، دەورەی شاقولی، دەورەی پیرئالی، دەورەی شا هەیاس".

٢-ئەو کتێبانەی پێشگری (کەلام) بەناوەکانیانەوە هەیە، لەوانەش: "کەلامی سەی ئاکبەری خامۆش، کەلامی پەردیوەری، کەلامی شاتەیموور، کەلامی زولفەقار، کەلامی جەناب ، کەلامی قاسید، کەلامی مجرم، کەلامی خان ئەڵماس، کەلامی ئێلبەگی جاف، کەلامی حەیدەری، کەلامی دەروێش

[٣٣]-*نامق هەورامی، تێکستی ژنان لە دەفتەرەکانی یارساندا، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠١١ سلێمانی، ل ٧٩*

ئاجاق- کە ئەمەیان بە زمانی تورکی نووسراوە و کەلامی ئێلبەگیش بە شێوەی جافی نووسراوە.

١- ئەو کتێبانەی بە دەفتەر ناسراون وەك:" دەفتەری شندرویّ، دەفتەری ساوا، دەفتەری نەورۆز سورانی، دەفتەری شێخ ئەمیر، دەفتەری غوڵامان.

دەبێت هەموو یارسانێك لەهەرکوێ بێت سروتە ئایینییەکانی بە هەورامی ئەنجام بدات.

زمانی ئایینی و نیاییشی یارسانەکان کوردیی هەورامییە، دکتۆر محەمەد عەلی سوڵتانی بڕوای وایە وەك چۆن لەهەرشوێنێکدا موسوڵمانێك هەبێت لەوێدا زمانی عەرەبی هەیە بەوجۆرەش لەهەرکوێدا یارسانێك هەبێت لەوێدا هەورامی هەیە.[٣٤]

لە سەردەمی دووەمی (پەردیوەر)[٣٥] و پاش سەرهەڵدانی (قووشچی ئۆغلّی و شاوەیس قولی و محەمەد بەگ وخان ئاتەش) لە تورکستان،

[٣٤]-*نامق هەورامی، تێکستی ژنان لە دەفتەرەکانی یارساندا، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠١١، سلێمانی.*

[٣٥]-ئەو جێگە پیرۆزەیە لە هەورامانی لهۆن لە نزیك شێخانی سەر بە هەرێمی نەوسوود کە سوڵتان ڕووی تێکرد و لەوێدا ئەم ئایینەی کامڵ کرد، هەروەها کەعبەی یارسانەکانەکان لەو شوێنەدایە. هەرچەندە لە باوەڕی یارساندا بەهۆی باوەڕبوون بە (دۆنادۆن و یەکێتیبوونەوە) هەریەك لە (جەم، دڵ)یش بە قیبلە دەزانن، وەك ئەوەی شێخ ئەمیر دەفەرموێت:

کاوە(کعبە)ی من خاسەن نەسەنگ نەبەردەن، سەفای جەم یار شفای کول دەردەن
کاوەی من خاسەن بامۆزد و میزان، کاوەی من خاسەن وەجەوزیّ ڕەزان

Institut Kurde de Paris

بەمەبەستی تێگەیشتنی پەیڕەوانی ئەم ئایینە لە کتێبی سەرەنجام، ئەمانە (کەلام)[٣٦] ەکانیان بە تورکی نووسییەوە، هەرچەندە زۆرێك لە پەیڕەوانی ئەم ئایینە کاتێك لە ناوچە تورکنشینەکانی وەك تەورێزەوە دێنە پەردیوەر بە هەورامی کەلام دەخوێنن.

ئەمە تەواو لەگەڵ ئەو شیعرەی مەولانادا یەك دەگرێتەوە کە دەڵێت:

تواف کعبه دل کن اگر دلی داری، دلست مقصود تو سنگ و گل چه پنداری

کمر به خدمت دلها ببند چاکر وار، که بر گشاید در تو تریق اسراری

[٣٦]-*کەلام بریتییە لە گوتراوە ئاییینییەکانی ئایینی یارسان، کە بەشێوەی شیعر نووسراون و زۆربەیان بە کێشی خۆماڵی نووسراون و پێیی دەڵێن کەلام و بەوانەشی بەدەم نەوای تەمبوورەوە ئەم کەلامانە دەخوێنن، دەگوترێت (کەلام خوێن).*

دۆنادۆن:

یەکێکی تر لە باوەڕە ئاینییەکانی یارسان، بڕوابوونە بە نەمری ڕۆح و گەڕانی ڕۆح، لە ١٠٠١ جاردا هەیە کە دوای ئەو گەڕانە خاوێن دەبێتەوە و دەگاتە مەنزڵی جاویدانی و بەو کردارەش دەگوترێت (دۆنادۆن).

کاتێك کەسێك لای یارسانەکان دەمرێت باوەڕیان وایە تەنیا (جامە) یان بەرگ، یان قاوغەکەی گۆڕیوە و ڕۆحەکە هەر ماوەتەوە.

هزری یارسان بە تێگەشتن لەو پاشخانە قوڵەوە کە هەیەتی، بە چاوێکی پڕ لە ڕێزەوە لە کەسایەتییە ناودارەکان دەڕوانێت و باوەڕیان بەوەیە ڕابەرانیان هەریەکەیان دۆنی یەکێك لەو کەسایەتییانەیە و مرۆڤ دەرەنجامی کرداری ڕابردوویەتی، واتە پەیوەستە بە زەمانەوە.

بۆ نموونە (هەفت تەن)[٣٧] لە قۆناغە جیاوازەکاندا لە دۆنی تردا و لە توخمە پێکهاتەکانی گەردوون و وەرزەکان و ڕەنگەکان و ڕۆژەکان زمان و... هتد بوون، کەواتە نیشانی ئەوەیە کە مرۆڤ دەکرێت لە دوێنێ و ئێستادا بوونی هەیە وەك ئەوەی لەم خشتەیەی خوارەوەدا دیارە.

[٣٧]-*هەفت تەن بریتین لە حەوت فریشتەی نزیکی (سوڵتان ئیسحاق)ن، کە بریتین لە (سەید خضر ناسراو بە پیر بنیامین، موسیە سیاو ناسراو بە پیرداود، مەلا روکنەدینی دیمەشقی ناسراو بە پیرموسی، خاتون دایراك ناسراو بە ڕەمزبار، مستەفا داودان ناسراو بە کەماندار، شا ئیبراهیم ناسراو بە مەلەك تەیار، یان ئەیوەت، سەید ئەحمەد ناسراو بە بابا یادگار)، ئەمانە هەریەکە و کارێکیان هەیە لەوانە: (بنیامین پیرە، داود دەلیلە، پیرموسی دەفتەردارە، دایراك شەفاعەت بەخشە، مستەفا داودان فریشتەی ڕۆحکێشانە، فریشتەی بەرِ و بەحرە، فریشتەی دەورانی باقیە).*

Institut Kurde de Paris

ز	ناوی فریشتە	دۆنی لە سەردەمی ئاهورامەزدادا	دۆنی لە سەردەمی کەیکاوس و شانامەدا	حەوت رەنگی پیرۆز	حەوت گەوهەری پیرۆز	حەوت رۆژی هەفتە	حەوت زمانی پیرۆز	دۆنی سەردەمی شەریعەت	توخمە سەرەکییەکانی گەردون	وەرزەکان
١	پیر بنیامین	زەردەشت	روستەم	سپی	دوڕ	٣شەممە	عەرەبی	جوبرئیل	خاک	هاوین
٢	داودی کەوسوار	بەهمەن	گیو	شین	گەوهەر	٤شەممە	فارسی	ئیسرافیل	با	بەهار
٣	پیر موسی	شەهریوەر	گودەرز	خۆڵە مێشی	سەدەف	شەممە	کوردی	میکائیل	ئاو	پاییز
٤	مستەفا داودان	خورداد	روستەمی یەک دەس	رەش	ئەڵماس	٢شەممە	تورکی	عزرائیل	ئاگر	زستان
٥	خاتو رەمزبار	سپندار مەزد	فەرەنگیس	زەرد	بەرد	٥شەممە	ئینگلیزی	فاتیمەی زەهرا		
٦	بابا یادگار	ئەمرداد	سیاوەش	سەوز	یاقوت	هەینی	هیندی	ئیمام حسەین		
٧	شابراهیم (روجیار)	ئوردی بەهەشت	جیهانبەش	سور	عەقیق	١شەممە	بەربەری	ئیمام حەسەن		

زەمان بوونێکی گشتییە کە (سات)ەکان پێکیان هێناوە، هیچ دابڕانێک لە زەماندا نییە، یەک بوونی و یەک بوویی هەیە، دەتوانین ئێمە هەم لە ئێستادا بین هەم لە رابردوودا[٣٨].

(عالی قەلەندەر)[٣٩] لەم بارەیەوە مەرەمو

گیلاَم دوون وە دوون، گیلاَم دوون وە دوون

عالی یەنان عالی گیلاَم دوون وە دوون

عالی قەلەندەر بگەندی ئەو شوون

ئیرەج بیانی پوور فەرەیدوون

واتە: گەلێک قاڵب و لاشەی تر گەڕاوم، من عالیم گەلێ دۆنی ترم کردووە، ئێستا وەک عالی قەلەندەرم و پێشتر من ئیرەجی کوڕی فەرەیدون بووم.

---

٣٨ -طیب طاهري، تاریخ و فلسفە سەرئەنجام، دەزگای توێژینەوەو بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٠٩، ٦٧-٧.

٣٩ -عالی قەلەندەر یەکێکە لە یارانی سوڵتان ئیسحاق، ساڵی ٨٣٨ی کۆچی لە دالاهۆ لەدایکبووە و لە دۆنێکدا بابا یادگار بووە و ئەویش دوای خۆی نەوەی جێ نەهێشتووە.

جەم:

ترادیسۆنی گرنگی ئەم ئایینە پێی دەگوترێت (جەم)، واتــە کۆبوونــەوە و ئەم وشەیە بە مانای (جمع)ی عەرەبی نایەت و خودی وشــەکە ئاوێســتاییە و لە هەندێك جێگەدا (کیانی)ییــەکان بــە کــورتکراوەی جەمشــید بــەکاریان هێناوە[٤٠].

ئەم جەمە ئەرکە لەسەر کاکەیی، یان یارسان، یان ئەهلی هەق، کە بــۆ جەژن و نیاز و سەرسپاردن و تەواوی بۆنــەکانی تــر، جــەم بنــەمای تایبــەتی هەیە و گرنگیی جەم لە زۆر لە کەلامەکانیاندا باســکراوە، وەك ئــەوەی لــەم کەلامــەی حەزرەتی سولّتاندا هاتووە:

شەوقم زیاوە، شەوقم زیاوە
نەی جەمو یاران شەوقم زیاوە
ئەز عەنقام کیاست بیو چا کاوە
بدەرو دوعای نەزرو پاکتاوە
ویمیش نەی جەمدا مەکەری جەلا
روحتاف[٤١] خواجام بی وە سەر سەلا

٤٠-ارسي. زنر، طلوع و غروب زردشتی گری، ترجمه: دکتر تیمور قادری، انتشارات امیر کبیر، چاپخانه سپهر، تهران، ١٣٨٤، ص١٧-١٢.

٤١-سید محمد حسینی، دیوانه گەورە، انتشارات باغ نی، ١٣٨٢، چاپ اول، ص٦٥٦.

چوار تەن لە یەکەم جەمدا کە لە (کانی گویز) لــە (شــاهۆ) ســازیاندا، ناوەکان بەجۆرە بوون (روتاف، یان روحتاف بریتییــە لــە بنیــامین، کەشــکۆڵ داوودە، ئاتوسا یان هاتف بریتییە لە رەمزبار، قەڵەم بریتییە لە مستەفا).

روحتاف وتی بزانم چیتان پێیە دەری بهێنن وەك نیاز با جەم ساز بکــەین، هەریەکەو شتێکیان پێبوو (روتاف شیرینی پێبوو، کەشکۆڵ هــەنار، ئاتوســا بادام، قەڵەم بەڕوی پێبوو)، شتەکانیان تێکەڵ کرد و روحتاف (بنیامین) ئەم دوعایەی بەسەردا خوێند:

تێکەڵ بکەرمی، تێکەڵ بکەرمی
هەرچوار نیازما تێکەڵ بکەرمی
وە سۆز ئەسرین دوعاش بدەرمی
پەلامار وەجەم راسان بوەرمی

واتــە: بــا هەرچــوارمان ئــەوەی پێمانــە، تێکــەڵی بکــەین و بــە ســۆز و فرمێسکەوە دوعای بەسەردا بخوێنین و بچینە ناو جەمی راسانەوە.

دیارە خودی جەم پێشتریش وەك مەراسیم لەناو میترائیییەکانــدا هــەبووە و تێیدا میوانداری کراوە[٤٢].

لە جەمــدا ســەید هەیــە کــە ســەرجەمە و پاشــان خەلیفــە و خــادیم و جەمنشین و تەموروژەن و کەلاخوێن هەن.

٤٢-ن. ئیڤانۆڤا، پێڕەوانی راستی، یارانی کوردستان ((ئەهلی هەق))، ١٩٥٣، هۆڵەندا، وەرگێڕانی: ئاسۆ کەریم، پێداچوونەوەی: شکور مستەفا، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣، هەولێر، لاپەڕە ١١٣.

Institut Kurde de Paris

لە جەمدا خەلیفە وەك داوەر بۆ چارەسەری کێشەکانە و لە مەراسیمی ناونان و سەرسپاردندا کارەکەی جۆرێکی ترە و ئەگەر لە جەمێکدا سەید لەوێ نەبوو، ئەوا خەلیفە کارەکانی ئەو بەڕێوە دەبات بە بەڕێوەبردنی جەمیشەوە، هەرچی کاری خادیم هەیە بەشینەوەی خواردنی تایبەتی ناو جەمە کە پێی دەگوترێت (موچە)[٤٣].

موزیك:

موزیك یەکێك لە پایە گرنگەکانی ئەم ئایینەیە و هیچ مەراسیمێکی ئایینی بەڕێوە ناچێت بەبێ بەکارهێنانی موزیك و ئامێری تەموورە، یان تەمیرە، یان تەمبوور لای ئەوان پیرۆزە و بڕوایان وایە لە پێش خولقاندنی یەکەم مرۆڤەوە تەمیرە هەبووە و هەر بەهۆی تەمیرەوە ڕۆح چووەتە ناو تەنی یەکەم دروستکراوەوە[٤٤].

موزیك لای یارسان ریشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ تەواوی ئایینە ڕۆژهەڵاتییەکان و لەوانیش گرنگتر موزیکی ئایینی زەردەشت و دواتر گۆرانی هەورامی. زەردەشتییەکان پتر بایەخیان بە مۆسیقا داوە. لە دەربارەکاندا، گرووپێك هەبوون بە ناوی (گوسان)، کە بە ئەمرازی موزیکی وەك: (بەربەت، روود، چەنگ و تەموورە) سروودیان گوتووەتەوە. وەك: باربود،

٤٣-ئێستاش لە هەوراماندا بەو شێوەی پێچانەوەی کە ژنان دوای نانکردن نانەکە قەد دەکەن دەوترێت موچە.

٤٤-ژان دورینگ، ترجمە: سودابە فضائلی، موسیقی و عرفان سنت اهل حق، نشر پرسش، چاپ اول، ١٣٧٨ ، تهران، ص١ .

نەکیسا، بامشاد و رامتین و... هتد، لە چاخی ساسانییەکان کە بەمانە دەوترا: گوسان (خونیاگەر). پیشەیان گۆرانیگوتن بوو بۆ ستایشی خواکان و مووبەدەکان و ئاورگەکان.

عادل محەمەدپوور باوەڕی وایە، گۆسان **Gosan** کە لە توخمی گۆ+سان پێکهاتووە (گەو: گەور، گبر) یان گاور (مەجووس) و گەو (پاڵەوان) ناموسوڵمان و لادەری دینن. زاراوەیەکە بۆ زەردەشتیان و مەجووسیان بەکار دەهات.

بە عەرەبیش بووە بە کفر و کافر. "سان"یش بە دوو واتا بەکاربراوە. یەکەم بە مانای سوڵتان کە واتە مانای ئەوەڵ، گەورسان بەپێی یاسای فرێدانی فۆنۆلۆژی "ر" قرتاوە، بووەتە گۆسان، یانێ کەسێ، یان کەسانێك- کە هونەرمەند بوون، (خونیاگەریشیان پێ وتراوە، خونیاگەر لە پەهلەویدا: هونیواك کار، **hunivakkar** ، لە رەگی (وانای) هۆرامی و هۆنینەوەی کوردی سۆرانی و پاشگری کارای کار، یانێ هۆزانڤان و سترانچڕ و...)، ئەمە باشترین بەڵگەیە، لەسەر ئەوەی کە واژەی (گۆرانی) لەو کردەوە دێرینەی (گۆران)ەکانەوە وەرگیرابێت[٤٥].

لەناو یارساندا یەکەمین گرووپی موزیك کە ناوی برابێت، گرووپی (نۆسەد نۆسەد)ی (شاخۆشین)ە، هەموویان ژەنیار بوون و خودی شاخۆشین (تەمیرە-تەمبوور)ی لێداوە و ئەوانی تریش ئامێرەکانی تر، لە دەورەی

٤٥-عادل محەمەدپوور، سۆزی لیریکا لە ئەزموونی شیعری کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان، ٢٠١٠ ، هەولێر، لا١٠ .

Institut Kurde de Paris

پەردیوەریشدا سوڵتان ئیسحاق گرووپی (حەوت سازچی، حەوت ژەنیار و گوتارخوێن) هەبووە.

لە دەفتەرەکانی یارساندا ناوی زیاتر لە شەست ساز براوە کە هەموویان سازەکانی کوردستان بوون، گرنگیی موزیك بەگشتی و تەمبوور بەتایبەتی لای یارسان لە پایەیەکی مەزندایە.

وەك ئەوەی لەم کەلامەدا هاتووە:

یار دیدەکانی بنیامین سازە

پیرموسی سیم و داود ئاوازە

ئەمە لەکاتێکدا پایەی هەریەك لەو ناوانە پایەی باڵان (بنیامین پیرەو سوڵتان سەری پێ سپاردووە، پیرموسی فریشتە و دەفتەرداری نووسینی چاکە و خراپەیە، داود دەلیل و فریادڕەسە).

یار دیدەکانی بنیامین پیرە

پیرموسی وەزیر داود دەسگیرە.

Institut Kurde de Paris

بۆچی هەورامی بووە زمانی ئایینی یارسان؟

زمان ناسنامەی میللەتانە، بەهۆی تێکەڵاوی نەتەوەکان زمانیش گۆڕانی بەسەردا دێت بەپێی هەلومەرجی کات و شوێن، لەوانەش بارودۆخی سیاسی و ئایین و فەرهەنگی گەشەسەندن و ئاڵوگۆڕ پێکردنی زمان لەچەند ئاراستەیەکەوە دەبینرێت:

١-دەکرێت زمانێك سەرەتا زمانی نەتەوەیەکی سەربەخۆ بووبێت، بەڵام بەدوورکەوتنەوەی هەندێك لە ئاخێوەرانی و تێکەڵاوبوونیان لەگەڵ زمانەکانی تر زمانێکی تر هاتبێتە کایە، کە بووبێتە زمانی بەرکار، ئەمە کتومت لەناو هەورامی و شەبەك و زازا و زەنگنە و باجەڵاندا دەرکەوتووە.

٢-زمانێك لە یەکگرتنی چەند زمانێکی دیکەوە هاتبێتە ئارا، زمانگەلێك کە جوگرافیایان پێکەوە نزیك بێت و پاڵیان بەیەکەوە دابێت، یان هۆکارێکی سیاسی سەپاندبێتی و بووبێتە زمانی فەرمی.

٣-بڕێ جار زمانی دەسەڵات خۆی سەپاندووە بەسەر زمانێکی تردا و زمانەکەی تری تەریك و نابووت کردووە "زمانی سەپێنراو وەك زمانی پیرۆز ناسێنراوە"، ئەگەر خەڵکی ئەو جوگرافیایەی کە بەسەریدا سەپاوە، قبوڵی نەکردبێت و بناشتیان کردبێت، ئەوا بە نەیار و جوداخواز ناوبراون و سەیرکراون.

٤-لەنێو سیستەمە شموولی و دیکتاتۆرییەکاندا هەمیشە هێزێکی پڕوپاگەندەی زۆر لە پشت زمانی دەسەڵاتەوە بووە، ڕەواجی بۆ پەیداکردووە و

بازاڕگەرمی بۆکراوە لەسەر حسابی زمانەکانی تر، ئەگەرچی ئەو زمانە لەڕووی گرامەر و سینتاکس و مۆرفۆلۆجیا و... هتد لاوازیش بووبێت، وەك ئەوەی ڕژێمی تورك دژی زمانی کوردی ئەنجامیدا و دەیگوت ئەوەی دەیەوێت مەدەنی و شارنشین و شارستانی بێت دەبێت بە توركی خەبەر بدا، ئەمە کاریگەری نەرێنی لەسەر زۆرێك لەو کوردانە هەبوو کە باوەڕیان بە خۆیان نەبوو بە تورکی دەئاخاوتن، بۆئەوەی پێیان بگوترێت شارستانی، کە زانی هێشتا ناتوانێت زمانی کوردی لەبەین ببات، سزای دانا بۆئەوانەی بە کوردی دەئاخڤن.

Institut Kurde de Paris

زوانی کوردی هەورامی لە ڕەوتی دیرۆکیدا:

زمانی کوردی هەورامی وەك زمانەکانی تر گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، وەك ئەوەی گۆڕانکاری بەسەر شتەکانی تردا هاتووە.

دەبێت ئەوە بزانین زمانی دایکی ڕۆژێك دەستی پێکردووە کە پێشینەکانمان لەسەر ئەم بوومە و بەم زووانە ئاخاوتوون، یان بە زمانێك کە ئێستا هەورامی میراتگرییەتی.

دکتۆر حەبیبوڵڵای تابانی لە کتێبی (وحدت قوم کورد وماد)دا لە لاپەڕە ١١٥دا دەڵێت: "پێش هاتنی هۆزە ئارياييەکان بۆ چیاکانی زاگرۆس، زوانی (هوریانی) لەناو زاگرۆس نشینەکاندا بەکاردەهات کە زوانی ڕەسمی دەوڵەتی میتانییەکان بووە و هیچ پەیوەندییەکی بە زوانی هیندوئەوروپاییەوە نییە و زمانی ڕەسەنی زاگرۆس نشینەکان بووە، هوریانی زمانێکی باو بووە و پەیوەندی لەگەڵ زمانی (لولوبییەکان و کاسی و گۆتییەکان)دا هەبووە، کاتێك ئارياييەکان دێنە ناوچەی زاگرۆس لەگەڵ زمانی ڕەسەنی ناوچەکە کەزمانی هوریانی بووە تێکەڵدەبن و دواتر ئەو زمانە دەکەنە بنەما بۆ زمانێکی نوێ، کە زمانی (ماد)ییەکان بووە و دواتریش ئاوێستای پێ نووسرایەوە"[٤٦].

[٤٦]-حبیب الله تاباني، وحدت قومي كرد و ماد: منشاء، نذاد و تاريخ تمدن كردستان نشر گستره، تهران، تاريخ نشر:١٣٨٠، ص١١٥.

ئەوەتا زمانناس و ئاوێستاناسێکی وەك (ژان کلنز، لیژ) باوەڕی وایە ئەلفا بێی ئاوێستایی هاوشانی ئەلفابێی یۆنانییە[٤٧].

شارستانییەتی (مێزۆپۆتامیا-نیۆئاوان)، هیتییەکان، هۆرییەکان، کاردۆخییەکان، میتانییەکان، ساسانییەکان و... هەروەها ئایین گەلی جۆربەجۆر لەم زێدە پان و گەورەیە هەبووە و هەیە، وەکو (میترائیسم-ئایینی پەرەستشی خۆر)، (مەزدائیسم- ئایینی زەردەشتی)، (یەهوودیەت-جولەکە)، ئیسلام، ئێزەدی، (یارسان-ئەهلی هەق) شەبەك، عەلەوی، هەقە و ئێزیدی، ئەم ئایینانە هەریەکە و بەجۆرێك لێك نزیکی لەگەڵ ئەوی تردا هەیە، "وەك ئەوەی ئێزیدی و یارسان و زەردەشتی لە زۆر خاڵدا کۆدەکاتەوە وەك باوەڕبوون بە دروستبوونی گەردوون"[٤٨]، یەکێك لە گرنگیی ئایینە ئارياييەکان پێگە و نەخشی ڕۆحە، ئەمەش دەروازەیەکە بۆ حوکمی عەقڵ[٤٩].

بەو پێیەشی ژیانی سەرەتایی بۆ ناوچە شاخاوییەکان دەگەڕێتەوە و (هەورامان)یش ناوچەیەکی شاخاوی سەختە، بۆیە ژیان لەم ناوچەیە بۆ هەزاران ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، تەنانەت بە هەڵەدا ناچین ئەگەر بڵێین ژیان لەم ناوچەیە بۆ زیاتر لە (سەد هەزار) ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، بەڵام تا کاتی دەرکەوتنی لۆلۆبییەکان وەك یەکێك لە کۆنترین ئەو کۆمەڵانەی

[٤٧]-راهنمای زبان های ایرانی، جلد اول، انتشارات ققنوس، تهران، ١٣٨٢، ص٧١.

[٤٨]-ئەنستاس ماری کەرمەلی، کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان جلیوە و مەسحەفا ڕەش، و.لە فەرەنسییەوە: د.نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل١٨٧.

[٤٩]-فلك الدين كاكەيي، لحظة الحكمة، مطبعة روكسانا، اربيل، ٢٠١١، ص١٤.

Institut Kurde de Paris

نیشتەجێی دەشتاییەکانی شارەزوور هیچ شتێکی وەها لەو مێژووە کۆنە نازانین، لۆلۆبییەکانیش بەر لە هەزارەی سێیەمی پێش زایین لە ناوچەی شارەزوور نیشتەجێبوون و میرنشینی (خەمازی)یان دامەزراندووە، تا ئەوەی توانیویانە پەیوەندییەکی باش لەگەڵ میرنشینی (ئێبیلا)ی باشووری شاری (حەلەب) لە وڵاتی شام دروست بکەن[٥٠].

سەبارەت بە ژیانی ئابووری لۆلۆبییەکانیش ئەوەندە زانراوە، کە کشتوکاڵیان زانیوە و برەویان پێداوە و ئاژەڵداری و بازرگانی کۆیلە و شمەکی ناوماڵیان کردووە، تەنانەت ناوچەکانیان لە باشترین بازاڕەکانی دانەوێڵە بوون لەو سەردەمەدا[٥١].

لێرەوەش بە هەڵەدا ناچین ڕەچەڵەکی دانیشتووانی هەورامان، یان بە واتا مێژووییەکەی (هەورامییەکان) بۆ لۆلۆبییەکان بگێڕینەوە، کە ئەم ڕاستییە زۆر کۆنترە لە گێڕانەوەی ئەوان بۆ (بەهمەن کوڕی دارا کوڕی بەهمەن کوڕی ئەسفەندیار کوڕی گوشتاسپ کوڕی لەهراسب کوڕی سیاوەش کوڕی کەیکاوس کوڕی مەرمەهاد کوڕی مەنوچەهر کوڕی سیامەند کوڕی کیومەرس)[٥٢].

[٥٠]-اردشیر خدادادیان، اعتقادات اریائیهاي باستان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بدون سال و مکان چاپ، ص١٠٧.

[٥١]-د.جەمال رشید ئەحمەد و د. فەوزی ڕەشید: مێژووی کۆنی کورد، و. ملکۆ کەلاری، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ٢٠١١، ل(٧٦).

[٥٢]- د.جمال رشید احمد و د. فوزي رشید: تاریخ الکرد القدیم، الطبعة الاولي، مطابع دار الحکمة-اربیل، العراق، ١٩٩٠م، ص(٤٣-٥٢).

ئێستاش زۆرێك لە ناو و ڕاز و حەکایەتەکانمان لە ئاوێستادا دەدۆزرێنەوە و دووبارە لە شانامەی هەورامیدا بەرچاون و لەوێشەوە چوونەتە ناو شانامەی فیردەوسییەوە.

شانامە لە هەورامیدا بە مانای (نامەی شا) دێت و وشەی (شا) بە مانای گەورە و خاوەندکار دێت و ئێستاش لەناو یارسانەکاندا و عەلەوییەکاندا (شا) هەر بەهەمان مانا دێت و ئەوەتا هەریەك لە (شاعەلی و شاخۆشین و شای هەورامان) (سوڵتان ئیسحاق)، کە دەرکەوتەی خودایین لە سەرزەویدا ئەم پێشگری (شا)یە بە ناوەکانیانەوە هەیە، کەواتە (شانامە) واتە نامەی ئافرێنەر و خاوەندکار.

لای (پارتییەکان)یش بەهەمان مانای (نامەی خودا) دێت و پێیان گوتووە (خوتاینامە)، (خوتا) بە مانای (خودا) و (نامە)ش هەر هەمان مانای نامە و پەیامی هەیە.

کۆنترین ئاسەواری کورد کە مابێتەوە (قەواڵەکانی هەورامان)ن، مێژووەکەیان بۆ سەدەکانی (٨٨ و ٢٢ و ٢١)ی پێش زایین دەگەڕێتەوە، کە ژمارەیان ٣ دانەیە و لەسەر پێست نووسراون[٥٣]، لەساڵی ١٩٠٥ لە کەتیبەی (تەنگیوەر) لە ٥٠٠ مەتری گوندی تەنگیوەری هەرێمی (ژاوەرۆ)ی هەوراماندا دۆزراونەتەوە.

[٥٣]-فلادیمێر مینۆرسکی، بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، و. لە فەرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٧٩.

Institut Kurde de Paris

لەلایەن دکتۆر (سەعید خانی کوردستانی)یەوە گەیەنراونەتە دەست پرۆفیسۆر (ئیلیس منس و کاولی)و ئێستا لە مۆزەخانەکانی بریتانیادان[٥٤].

لە پەهلەویشدا (خشاه) بە مانای (شا) دێت و لەسەر زمان ڕۆیشتووە لە کوردیدا بووە بە (خوا)، خشاه=خوا[٥٥].

لە شانامەی هەورامیدا لە باسی (کەیومەرسی پێشدادی)یەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە (گەشتاسپی کەیانی)، کە هاودەمی ژیانی زەردەشت بووە، لەناو زنجیرە پاشاکانی (ئەپرداتە-پێشدادی) و (کەویان- کەیانیان)یشدا بە دەورەی حەوت پادشای ناویان دەبات کە لەناو ئایینی یارساندا ئەمانە بوون بە (حۆتەوانە، یان هەفتەوانە).

زمانی مادەکان بەجۆرێ دەوڵەمەند بووە، دواتر هەخامەنشییەکانیش ئەو زمانەیان بەکارهێناوە و زمانی ئەوانیش بووە، بەڵگەش بۆ ئەوە، ئەگەر زمانی مادەکان و هەخامەنشییەکان یەك نەبووە، ئەی چۆن دواتر کورش و داریوش و پاشاکانی تری هەخامەنشی بەردەنووسەکانیان خوێندووەتەوە؟

ئەمە سەرباری ئەوەی زمانی ئاوێستایی زمانێکی دەوڵەتی و ئایینی بووە لە سەرانسەری جوگرافیای ئێراندا (مەبەست لە جوگرافیای سیاسی ئێستای دەوڵەتی ئێران نییە)، زۆرێك لە زماناس و ئاوێستاناسەکان باس لە نزیکی ئەو زمانە ئاوێستاییە دەکەن لەگەڵ زمانی کوردیدا، بە گەواهی مێژوو ئەو زاراوانەی تا ئێستا لە کوردیدا زیندوون و ئێمە ڕۆژانە بەکاریان دێنین.

٥٤-عادل محەمەد پوور، شەبەنگی زوانی کوردی هۆرامی لە گاساکان تا...، چاپخانەی بابان، ٢٠٠٨، سلێمانی، ل٣١.

٥٥-کورش نیکنام، از نوروز تا نوروز، انتشارات فروهر، تهران، بدون سال چاپ، ص١٠٠

بەڵگەیەکی تر کە ناتوانرێت نکۆڵی لێ بکرێت، هەوای شیعری هەورامییە لەسەر هەمان کێشی خۆماڵی کە هاوشانی هەوای شیعری تێکستە ئایینییە کۆنەکانی کوردە، دوورە لە بەحری عەرەزی عەرەبییەوە، ئەمە لە شیعری بەشەکانی تری کوردیدا نەك نابینرێت، بگرە عەرەزی عەرەبی لەو ڕێگەیەوە هاتە ناو شیعری کوردییەوە و کێشی خۆماڵی وەلانرا، ئەوەش بۆ شکاندنی هەیبەتی تێکستە ئایینییەکان و کێشی خۆماڵی شیعردا کە تەنیا لە تێکستە ئایینییەکانی یارسان و شیعری شاعیرانی هەورامی نووسدا مابووەوە.

لێرەدا بۆ زیاتر چەسپاندنی ئەم بۆچوونانە ئەم بەراوردکارییە دەکەم و دواتر دەبێتە دەروازەیەك بۆ وەڵامی دێڕە شیعرەکەی سەید فەرزی و وەڵامی ئەو پرسیارەی کە بۆچی هەورامی بووە زمانی فەرمی ئایینی یارسان؟

Institut Kurde de Paris

لیستی یەکەم:

پالەوی	هەورامی	کوردی ناوەڕاست
ئۆشتر	وشتر	حوشتر
پەروەرتەن	پەروەرنای	پەروەردەکردن
ئاتور	ئایر	ئاگر
وتەرتەن	ویەردەن	تێپەڕیوە
خاپ	خاو	خەو
رۆچن	رۆچن	رۆشنایی
نمە	نما	نوێژ
مژگ	مەژگ	مێشک
واو	یاو	تا

لیستی دووەم:

ئاڤێستایی	پالەوی	هەورامی		کوردی ناوەڕاست
ئێسمیٚ	هێسۆم	هێزمیٚ		داری وشک
ئەشم	خەشم	شم		توڕەبوون
ئەدەم	ئەز		ئەز	من
زەیمە	زەیمێستان		زمسان	زستان
مخشی	مخشی		مەشی	مێش
مانووە	مانووە		مەنووە	دەمێنێتەوە

لیستی یەرەم (سێیەم)

ئاڤێستایی	هەورامی ئێستا	کوردی ناوەڕاست
ئوروان	رەوان	رۆح
ئازی	هازی	حەز
ئاییشا	ئادیشا	ئەوان
تەرشنە	تەژنە	تینو
زەماتە	زەما	زاوا
سەرە	سەرە	سەر
سەرەتە	سەردا	سەرما
هوەر	وەر	خۆر

Institut Kurde de Paris

لیستی بەراوردی نموونە (٤)

زوانی پارتی	هەورامی ئارۆیی	کوردی ناوەڕاست
ئێر	چێر	ژێر
پەروەرتەن	پەروەردەن	پەروەردە
ئاتور	ئایر، ئاویر، ئەیر	ئاگر
وتەرتەن	ویەردەن	تێپەڕیوە
شماخ	شمە	ئێوە
تزەرگ	تەوەرگ	تەرزە
ناڤ	نامیێ	ناو
کەن	کناچی	کچ
وەهانەك	بەهانە	بیانوو
کەوەتەر	کاوەتر	کۆتر

هەورامی زوانی ڕەسمی ئەو ئاینەیە کە لەپاش لاوازبوونی ئایینی زەردەشت بە چڕوپڕترین و پڕ خەڵکترین و کاملترین ئاییینی کوردی دێتە ژماردن، ئەویش (ئاییینی یارسان، یان ئەهلی هەق)ەو یەکێکە لەو گەرەنتیانەی کە تا ئەو ئاینە برەوی هەبێت و پەیڕەوکارێکی هەبێت، هەورامی یان ئەوەی خۆیان پێی دەڵێن ماچۆ لە برەودا دەبێت، وەك ئەوەی محەمەد عەلی سوڵتانی دەڵێت: "وەك چۆن لە هەرکوێدا موسوڵمانێك هەبێت لەوێدا زمانی عەرەبی هەیە، بەو شێوەیەش لە هەرکوێدا ئەهلی هەقێك هەبێت لەوێش هەورامی هەیە. ئەگەرچی کەمترین پەیڕەوانی ئەم ئاییینە لە جوگرافیای هەورامانـدان و زۆرترینیان لە ناوچەکانی (کرماشان، تەورێز، مازیندەران، تاران، ئازەربایجان، خانەقین، کەرکوك، گەرمیان و سفەیە و وەردەك و ناوچەی شەبەك نشین و...هتد)دان، بەڵام شێوەی ئاخاوتن و نیاییشی خەڵکەکە زوانی کوردی هورامییە و پەیڕەوانیش بەخۆیان دەڵێن (ماچۆ)، کە هێمایە بە زوانی هەورامی، بەم پێیە ئەوانە بەشێکن لە هەورامان و خۆشیان شانازیی بە هەورامیبوونی خۆیانەوە دەکەن، ئەمەش سەلمێنەری رایەکەی بەڕێز سوڵتانییە.

هەر لەم بارەیەوە سەید فەرزی دەڵێت:

لەوز عەرەبیمان گێلا نەدەوران
کەردمان کەلام وەلەوز گۆران

واتە:

Institut Kurde de Paris

زمانی عەرەبی لەلای ئێمە و لە دەورانی ئێمەدا وەرگەڕاو نەما و کەلام و ئاخاوتنمان بە زمانی گۆرانی دەست پێکرد.

لێرەدا مانایەکی قولتر دەدا بەدەستی خوێنەرەوە، زمان یەکێك لە هێماکانە بۆ ئایین، چونکە هێزی مانەوەی زمانێك ئەوەیە هێزێکی ئایینی، یان سیاسی لەپشتەوە بێت.

کاتێك بەراورد لەنێوان عەرەبی و گۆرانی (هەورامی) دەکرێت، ئەوە ئاماژەیە بۆ دوو بەرەی بیرکردنەوە و دوو ئایینی جیاواز، ئێمە بیری عەرەبیمان وەلانا و بە گۆرانی بیرمان کردەوە.

عابیدینی جاف یەکێکە لە پایە گرنگەکانی ئایینی ئەهلی هەق، لە شارەزوور لەدایك بووەو یەکێکە لە هاوەڵە هەرە نزیکەکانی سان سەهاکی بەرزنجی و جێپەنجەی لەسەر (نامەی سەرەنجام) دیارە. لە شیعرێکی درێژدا کە باس لە مەیل و ئارەزووی خۆی بۆ ئایینی ئەهلی هەق و بنەما و فەلسەفەی ئەو ئایینە دەکات، لە جێگەیەکدا دەڵێت:

بە پێی وتەی سەرەنجامم
لەم شارەزوورە هەنجامم
یارم لەوێ ئەدا کامم
لە بادە پڕ ئەکا جامم
سارێژ ئەکا ئێش و زامم
تا بگەمە هیمی و دامم
من عابیدنی هەورامم
دڵداری جوانی خواجامم

یان لە جێگەیەکی دیکەدا هەورامان بەشاری خۆی دەزانێت، چونکە هەورامان یەکێکە لە شوێنە پیرۆزەکانی ئەهلی هەق و چەندین جێگای پیرۆزیان لە هەوراماندا هەیە، لەوانە (گوندی هاوار کە خاکی پیرۆزی ئەهلی هەق)و (شێخان کە پایتەختی دەسەڵاتداری کاکەییەکان بووە و رووباری پیرۆزی سیروان بە قەراغ ئەو گوندەدا دەڕوات).

(پردیوەر) لە هەورامانە، ئارامگای سوڵتان ئیسحاق بەرزنجی (سان سەهاك)ی لێیە و قیبلەی ئەهلی هەقەکانە، لەناو یارسانەکاندا هەورامان و زوانەکەی پیرۆزییەکی لە رادەبەدەریان هەیە، عابدین لەبارەی هەورامانەوە دەڵێت:

شاری هورمزگانم جوانە
ئەم شارە بۆ یاران خوانە
ئاگرکانی گشت ماوە
گەرچی گەلێکی رماوە
باغ و بەری فراوانە
هەتا حەز بکەی ئاوانە

زۆرێك لەوانەی کەمەندکێش و باتنداری ئەم ئایینە بوگن، هەورامییان کردووەتە زوانی خۆیان، بۆ ئەمەش بەڵگەی فرە و فراوانمان لەبەردەستان لە سەرەنجام و باقی دەفتەر و دەورەکانی تردا کە ئەوانەی لە (بولغاریا، چین، یەمەن، کابوڵ، مەغریب، شام، مەککە، ئەستەمبووڵ و هیندستان)ەوە

Institut Kurde de Paris

هاتوون و بە هەورامی بەیت و کەڵامەکانیان نووسیوەتەوە. بابا هندۆ کە لە هیندستانەوە هاتووە، بەجۆرە باس لە هەورامان و هەورامی بەپیرۆزی دەکات، مەرەمۆ:

وە ویت عەیانەن وەویت عەیانەن

ئینە ئەرەمای زاتی سوڵتانەن

پیرە بنیامین وەویت عەیانەن

واتەی هەورامی جەسەر زوانەن

سوڵتانم ساحێو هەردوو جیهانەن

مەکانش دوڕەن دوڕش مەکانەن

واتە:

لە تۆ ئاشکراو دیارە ئەی بنیامین کە ئەمە نیشانەی حەزرەتی سوڵتانە کە بە زمانی هەورامی لەسەر زارمانە و ئەو خاوەنی هەردوو دونیایە و ئەو لە دوڕە و دوڕیش لەوە.

لە بەندی ١١ی هەمان دەورەدا بابا هندۆ لە باری ئایین و زوانیی خۆیەوە مەرەمۆ:

جە زوان ویما بەینێن بیزارم

زوان هەورامی ئاما وەچارم

واتە:

لێرە باری ئایینی وەك ئەرکێك کەوتە سەرشانم و من وەك بەندە و مەیتەرێك لەخزمەتی شادا خزمەت دەکەم و بە کەمی نازانم، تا دەگاتە ئەوەی بڵێت:

لە زمانی خۆم کە زمانی هیندییە، ماوەیەکە بێزار و بێتاقەتم و بۆ چارەسەری بێتاقەتی و بێزارییەکەم زوانی هەورامی هات بە فریامەوە و چارەی کردم، کە ئاماژەیە بۆ ئایینی یاری کە بە زمانی هەورامییە.

لە وەڵامی ئەم کەلامەی بابا هندۆدا، داودی کەوسوار لە بەندی ٢٦ لە دەورەی باباهندۆدا مەرەمۆ:

هەرچە مەواچو هو وەزات ئەقدەم

زوان هندیش نەمەنەن چ دەم

وەزوان ئیمە دەس مەیو وە هەم

مەگیرۆ دامان داود خادم

واتە:

هیندۆ هەرچی دەڵێت (هو) بەیادی زاتی بەرینەوە و لەتاو ئەو کەمەندکێشییەیدا زمانی هیندی لە دەمدا نەماوە و بە زمانی ئێمە (مەبەستی هەورامیە) نزا و پاڕانەوە دەکات و داوێنی داودی خادیم دەگرێت.

مەسەلەی هەورامان و زمانی هەورامی بۆ یارسانەکان واجبی ئایینییە و دەبێت پێوەی پەیوەست بن و خودی سوڵتان بە شای هەورامان ناسراوە و هەر خودی حەزرەتی شای هەورامان بە پەیڕەوکار و یارانی دەفەرموێت:

هەرکەس جەوزش دان، هەرکەس جەوزش دان

نە دلی یاران، هەرکەس جەوزش دان

پەی کردەی ویەردە نەوو پەشیمان

دایم بواچۆ خوداما سوڵتان

دایم نام یار باران وە زوان

Institut Kurde de Paris

پەی رای سەرەو ویش بوەخشتانان

وەماڵ دنیا نەویش سەرگەردان

دایم بواچۆ سەرم سپاران

سەلاّم هەن وەدەس شای هەورامان

هەرچی مەکەرو هەن سایەو سەرمان

ئیختیار وە ویشەن پەی ئاماو لوان

واتە:

هەرکەس سەری سپاردووە بەم ئایینە و گـوێزی سەرسـپاردنی شـکاندووە (ئەمە ترادسیۆنێکە لەناو یارسانەکاندا، دەبێت هەموو منداڵێك کە لەدایك دەبێت، یان هەرکەسێك ئایینی یاری قبوڵ دەکات، مەراسیمێکی لەجەمدا بۆ سازبکەن و گـوێزی بـۆ بشـکێنن، لـە رابـردووی خـۆی پەشـیمان نـەبێت و هەمیشە بڵێت خودام سوڵتانە و هەمیشە ناوی ئەویان لەسەر زمـان بێـت و لەرێگەی ئەودا سـەریان ببەخشـن و بـە مـاڵی دونیـا سـەرگەردان نـەبن و هەمیشە بڵێن سەرمان سپاردووە و سلاّو دەنێرین بۆ شـای هـەورامان و ئـەو سایە و سەرمانە و هاتن و چوون، مردن و ژیان بەدەست ئەوە.

Institut Kurde de Paris

دەرەنجام:

پاش بەراوردە زمانییەکانی نێوان زمانە کۆنەکانی زاگرۆس و بە بەراورد لەگەڵ کوردی هەورامیدا و ئەو تیۆرییانەی باس لە زمان و ئەرکی زمان دەکەن، بەم دەرەنجامانەمان دەگەیەنن:

-هەندێك جار وەرگر بیری زمان وەردەگرێت، نەك خودی زمانەکە، لەکاتێکدا زۆربەی کۆمەڵگەی کوردی نەخوێندەوار بووە و زمانی عەرەبییان نەزانیوە و ئەوەی پێیان گەیشتووە بیری ئیسلامی بووە، کە دیویکی تری فکری زمانی عەرەبییە، وەك ئەو پیڕەوکارانەی ئایینی ئیسلام لە ناوچە غەیرە عەرەبییەکاندا، بۆیە کاتێك قسە لەسەر لادانی زمانی عەرەبی لای یارسان دەکەین، ئەوەمان مەبەستە کە بیری زمانی عەرەبییان وەلاناوە، چونکە خودی زمانەکە بە ناوچەکە نامۆ بووە.

-ئایین یەکێکە لە هۆکارەکانی پاراستنی زمان، بەم پێیە یەکێك لە گەرەنتییەکانی پاراستنی هەورامی ئایینی یارسانە، وەك چۆن ئیسلام هۆکاری پاراستنی زمانی عەرەبییە.

-زمانی ئاینیی یارسان، پاشماوەی زمانی ئاوێستا و پارتییەکان و ئایینە کۆنەکانی ئێرانە، ئەو زمانی کوردییەی دەگوترێت لە ئاڤێستاوە نزیکە ئەوە بێ شك هەورامییە.

کەواتە ئەمەش نیشانەیەکی تری دەوڵەمەندیی زمانی کوردییە کە ریشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ قوڵایی زمانە کۆنەکانی زاگرۆس نشینەکان و ئەم خاڵە دەبێت لەلایەن زانکۆ و دامەزراوە زانستییەکانی مێژوو، ئەدەبیات، زمانەوە کاری وردتری لێ بکرێت.

Institut Kurde de Paris

پێشنیار و راسپارده

توێژەر بۆ زیاتر دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی و هەوڵدان بۆ پاراستنی تەواوی شێوەزمانەکانی کورد و پتەوکردنی ئەو فرە رەنگییەی کوردستان، ئەم پێشنیار و راسپاردانە دەخاتە روو:

-گرنگیدان بە تەواوی شێوەزمانە کوردییەکان، بەتایبەتی هەورامی، چونکە بە دەیان دەستنووسی ئەدەبی و مێژوویی و ئایینی بە هەورامی نووسراون و ئەوانە بەشێکی گرنگی سامانی نەتەوەی کوردن و پاراستنیان ئەرکی هەموو لایەکە.

-هەوڵ بدرێت لەو ناوچانەی ئاخێوەری هەورامی هەن، وەزارەتی پەروەردە زەمینەیان بۆ بسازێنێت تا بتوانن وانەیەکی هەورامی بخوێنن بۆئەوەی لەڕووی زانستی زمانەوە زیاتر شارەزای رێزمانەکەی خۆیان بن.

-هەوڵ بدرێت بڵاوکراوەیەکی تایبەت بە گۆڕانەکان هەبێت، تا زیاتر گرنگیی بە کلتوورەکەیان بدەن.

-حکومەتی هەرێم زەمینەی گەشەی زیاتری ئایینەکان بکات و یارسان وەك ئایین لە کوردستان و عێراقدا بناسێت تا وەك ئایینێك مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت و گەشە بە کلتووری خۆیان بدەن.

Institut Kurde de Paris

فەرهەنگی زاراوەکانی یارسان

ز	وشە	ماناکەی
١	ئینا	ئەمەیە
٢	ئەدا	دایك
٣	ئاما	هات
٤	ئەونامە	بە منداڵێك دەوترێت کە سەری دەسپێرن
٥	ئیوەت	شابرایم
٦	ئاڵ	رەنگێکە لەنێوان سوور و زەردا
٧	ئاخر سەڵات	مەحشەر
٨	ئەوسا	ئەوکات
٩	ئەژدیهای دووسەر	زولفەقار
١٠	ئیوەت	لە دەورەی یەکەما دۆنی عالی قەڵەندەر و لە پەردیوەردا بابا یادگارە
١١	ئەڵا	الله
١٢	بوینی	ببینی
١٣	بواچان	بڵێن
١٤	بوینان	ببینن
١٥	بنیشان	دابنیشن
١٦	بنیەران	دابنێن
١٧	بگوزەران	تێپەڕن
١٨	بەیان	بێن
١٩	بگیرا	بگرن

٢٠	بڕەژۆ	ئارایشت بکا
٢١	بەڕ	بیابان
٢٢	بولبول	جارچی
٢٣	باتن	دنیای غەیب
٢٤	بار	دەریا
٢٥	بەیا	بەکوردی کراوی بەیعەتە
٢٦	باردی	بێنن
٢٧	باران	بێنن
٢٨	بوەسان	ببەستن
٢٩	بورەشان	بفرۆشن
٣٠	پۆس	پێست- ئاماژەیە بۆ جەستە
٣١	پەشمە پۆش	صوفی
٣٢	پەری	بۆ
٣٣	پەیجۆر	گەڕان
٣٤	ترکە	بچووك
٣٥	تویل	بەکوردی کراوی (گویل)ە- گەورە
٣٦	تەیار	پاك
٣٧	تەشار	کانی پیرۆزی تەشار لە هەورامان
٣٨	تشتەر	ئاماژەیە بۆ گەرما- هێمای پیاوە
٣٩	تاو	خێرا-سرعت
٤٠	جامە	جەستە-قاوغ
٤١	جفت و جام	پەیوەستبوونی دوو دڵ (بۆ هاوسەرگیری بەکاردێ)
٤٢	جفتان	ژن و مێرد

Institut Kurde de Paris

٤٣	جەم-جەمخانە	شوێنی بەجێگەیاندنی مەراسیمە ئاینییەکانی یارسان
٤٤	چەی	لەمە
٤٥	چوار بەحر خامان	ئاماژەیە بۆ چوار رەگەزی ئاو،با، ئاگر، خاك
٤٦	چەم	چاو
٤٧	چەنی	لەگەڵ
٤٨	چین و ماچین	ئادەم و حەوا
٤٩	چل چەنی چواری	مەبەست لە چل تەن و چوار مەلائیکەی رێنوێنیکەری خاوەندکارە
٥٠	چلانە	دەستەی چل دەروێشی حەزرەتی سوڵتان
٥١	حەفت والای مەندیل	حەوتەوانە
٥٢	حەفت نوری نازدار	هەفتەوانە-حەوتەوانە
٥٣	خانان	ئاماژەیە بۆ پیر بنیامین
٥٤	خۆشکاو	خۆشحاڵ
٥٥	خاران	خرابکاران-دوژمنانی حەقیقەت
٥٦	خەناس	ئەهریمەن
٥٧	خامۆش	سەید ئەکابەری خامۆش
٥٨	دەلیل و دانان	ئاماژەیە بۆ داودی کەوسوار
٥٩	دام و دەستگا	ئاماژەیە بۆ دامەزراوەی ئایینی یارسان
٦٠	دەفتەر	دەفتەری پیرموسی
٦١	دەفتەردار	پیرموسی
٦٢	دیای	روانین
٦٣	دۆنادۆن	گەڕانی رۆح

٦٤	روچیار-رۆجیار	خۆر-ئاماژەیە بۆ شابرایم
٦٤	رێش	برین
٦٦	رەژیان	ئارایشت کراوە
٦٧	زێڵ	کانگای هەست و سۆز
٦٨	زام	برین-زەخم
٦٩	زەمی	زەوی
٧٠	زەنگبار- حوش	رەش پێست
٧١	زەردە گڵ	ئەو خۆڵەیە ئادەمی لێ دروستکرا
٧٢	ژیوای	ژیان
٧٣	ژەرەژ	کەو
٧٤	ژەنای	ژەنین
٧٥	ساجنار	خۆر
٧٦	ساحبکار	خوداوەند
٧٧	سەرین	سەروتر
٧٨	سەڕافان	شارەزایانی نهێنی حەقیقەت
٧٩	سین و ئەلف و میم	سام
٨٠	شەرت و شۆن	شەرتی بنیامین
٨١	شەر	ئاسانکراوی (شرع)
٨٢	شای کەرەم داران	مەبەست سوڵتان ئیسحاقە
٨٣	شۆن بەران	ئەهلی لێکۆڵینەوە
٨٤	شاحەیدەر	مەولا عەلی
٨٥	شارەزیول	شارەزوور
٨٦	عەین و لام وی	عەلی
٨٧	عەجەو	بە کوردیکراوی عجب-ە

Institut Kurde de Paris

۸۸	عەرش	بارەگای حەزرەتی حەق و یارانی
۸۹	عالی	مەبەست لە عالی قەلەندەرە
۹۰	غەرقاو	کەسێك لە ئاوا بخنکێت
۹۱	غافڵ	بێئاگا
۹۲	فام	تێگەشتن
۹۳	فاش	ئاشکرا
۹٤	قەڵەم زەڕین	مەبەست پیر موسی-یە
۹٥	قانا	قانع- رازی
۹٦	قیصری قیصر	کرداری ژن و مێرد
۹۷	قاپ رۆح	جەستە
۹۸	قەویل	قبوڵ
۹۹	قرمزی	شـاوەیس قـولی دووەم جلـوەی دەرکـەوتنی سوڵتانە
۱۰۰	کەران	بکەن
۱۰۱	کافور	ئاماژەیە بۆ سەرما- هێمای ژنە
۱۰۲	کینە	قین
۱۰۳	کاوە	کەعبە
۱۰٤	کەرا	دەکەن
۱۰٥	گونبەت	میعراج
۱۰٦	گردین	هەموو
۱۰۷	گیرۆ	بگرێت
۱۰۸	گیرە	بیگرە
۱۰۹	گردما	هەموومان
۱۱۰	گیلا	دەگەڕێ

۱۱۱	لاڵە	پاڕانەوە
۱۱۲	لەوح	ئاسمان
۱۱۳	لوان	چوە
۱۱٤	لازمەن	پێویستە
۱۱٥	لاشان	لایان
۱۱٦	مویچە	بەشە قوربانی لەجەمدا
۱۱۷	مەزهەر	دۆن-یۆرت
۱۱۸	میردان	یاران
۱۱۹	مەورۆ	دەبڕێت
۱۲۰	ملان	دەچن
۱۲۱	مەوازو	دەیەوێت
۱۲۲	مەوازان	دەیانەوێت
۱۲۳	مەگێڵم	دەگەڕێم
۱۲٤	مەشوری	دەشۆم
۱۲٥	مەویژان	ئەبێژن
۱۲٦	ماچان	دەڵێن
۱۲۷	ماچمی	دەڵێین
۱۲۸	ماچی	دەڵێیت
۱۲۹	میکایل	پـیر میکـایلی دەودانـی- یەکێکـە لـە هەفتاودوو پیر
۱۳۰	مور	گیانەوەر
۱۳۱	میر	سەید
۱۳۲	مرغ	رۆح
۱۳۳	ماچۆ	دەڵێت

Institut Kurde de Paris

١٣٤	نال	نەعل
١٣٥	نەی	لەناو ئەمە
١٣٦	نەکەران	نەکەن
١٣٧	نەبو- نەوا	نەبێت—نەبن
١٣٨	نوختت	گوفتارت
١٣٩	نەی سایەی عەلەم	ئاماژەیە بۆ پەرچەمی یارسان
١٤٠	نەوەس	نەفس
١٤١	ناوەکام	ناکام
١٤٢	نەقش یاریشان	مەبەست لە سمێڵە
١٤٣	وانان	خوێندووە
١٤٤	وەهەم	لەگەڵ یەکتر
١٤٥	وەرجە	پێش
١٤٦	وەرەتاو	خۆرەتاو
١٤٧	واتە	گوفتار
١٤٨	وەرچینان	پێشتر
١٤٩	ویم	خۆم
١٥٠	وست	خست
١٥١	وەرین	پێشین
١٥٢	هاج	سەرشێت
١٥٣	هاشار	شاراوە
١٥٤	هورمزگا	ئاگرگە-ئاتەشگەدە
١٥٥	هیتە	جوت
١٥٦	یار زەردەبام	بابا یادگار
١٥٧	یا	سەرەتای دروستبوونی گەردون-یا سوڵتان

١٥٨	یاڵدار	ئەسپ
١٥٩	یار	هاوەڵ و شوێنکەوتە
١٦٠	یانە	ماڵ
١٦١	یاوا	گەیشت
١٦٢	یاوان	گەیشتووە
١٦٣	یاوێنی	گەیشتوون
١٦٤	یاوناش	گەیاندی
١٦٥	یاونا	دەگەیەنن
١٦٦	یورت	دۆن
١٦٧	یۆشان	خۆیان
١٦٨	یوشا	یەکێکیان
١٦٩	یەرۆ	رۆژێك
١٧٠	یە	ئەمە

Institut Kurde de Paris

سەرچاوەکان

به کوردی:

١- طيب طاهری، تأریخ و فلسفه سەرەنجام، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٩.

٢- نەجاتی عەبدوڵڵا، چەند باسێك دەربارەی ئەهلی هەق، کوردستان، ٢٠٠٥، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.

٣- نامق هەورامی، تێکستی ژنان لە دەفتەرەکانی یارساندا، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠١١، سلێمانی.

٤- ن. ئیڤانۆڤا، پیرەوانی راستی، یارانی کوردستان ((ئەهلی هەق))، ١٩٥٣، هۆڵەندا- وەرگێڕانی ئاسۆ کەریم، پێداچوونەوەی شکور مستەفا، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣، هەولێر.

٥- محەمەدپوور، سۆزی لیریکا لە ئەزموونی شیعری کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان، ٢٠١٠، هەولێر.

٦- ئەنستاس ماری کەرمەلی، کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان جلیوە و مەسحەفا رەش، و. لە فەرەنسییەوە: د.نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

٧- د.جەمال رەشید ئەحمەد و د. فەوزی رەشید: مێژووی کۆنی کورد، و.ملکۆ کەلاری، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ٢٠١١.

٨- فلادیمێر مینۆرسکی، بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، و. لە فەرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٩- عادل محەمەد پوور، شەبەنگی زوانی کوردی هۆرامی لە گاساکان تا...، چاپخانەی بابان، ٢٠٠٨، سلێمانی.

به فارسی:

١- ولادیمیر مینورسکی، کرد: تاریخ، زبان و فرهنگ، ترجمه: محمد رئوف یوسفی نژاد، نشر سهیل، تهران، ١٣٨٧.

٢- سعیدی. گل بابا: فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی، تهران، چاپ سوم، ١٣٨٧، انتشارات شفیعی.

٣- سید محمد حسینی، دیوانه گەورە، انتشارات باغ نی، ١٣٨٢، چاپ اول.

٤- ارسی. زنر، طلوع و غروب زردشتی گری، ترجمه: دکتر تیمور قادری، انتشارات امیر کبیر، چاپخانه سپهر، تهران، ١٣٨٤.

٥- ژان دورینگ، ترجمه: سودا به فضائلی، موسیقی و عرفان سنت اهل حق، نشر پرسش، چاپ اول، ١٣٧٨، تهران.

٦- حبیب‌الله تابانی، وحدت قومی کرد و ماد: منشاء، نژاد و تاریخ تمدن کردستان نشر گستره، تهران، تاریخ نشر، ١٣٨٠.

٧- راهنمای زبان های ایرانی، جلد اول، انتشارات ققنووس، تهران ١٣٨٢.

Institut Kurde de Paris

٨- اردشير خداداديان، اعتقادات اريائيهاى باستان، پژوهشگاه علوم انسانى و مطالعات فرهنگى، بدون سال و مكان چاپ.

٩- كورش نيكنام، از نوروز تا نوروز، انتشارات فروهر، تهران، بدون سال چاپ.

به عەرەبی:

١- الألسنية التوليدية والتحويلية وقواعد اللغة العربية "النظرية الألسنية"، الدكتور ميشال زكريا، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط١، ١٩٨٢.

٢- خليل أحمد عمايرة، في نحو اللغة وتراكيبها، منهج وتطبيق، عالم المعرفة، جدّة، ١٩٨٤م.

٣- *محمد محمد يونس على، وصف اللغة العربية دلاليا في ضوء مفهوم الدلالة المركزية: دراسة حول المعنى ومعنى المعنى (طرابلس: منشورات جامعة الفاتح)، ١٩٩٣.*

٤- ابن سينا، منطق المشرقيين، بيروتم دار الحداثة، ١٩٨٢.

٥- الشريف الجرجاني: التعريفات. بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٨٨، ص٢٥٧، والمناوي: التوقيف.

٦- ابن جني: الخصائص، تحقيق محمد علي النجار، ط٣. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٤٠٦ هـ/١٩٨٦م. ج ١.

٧- *محمد السيد علوان: المجتمع وقضايا اللغة، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٥.*

٨- ابن جني: الخصائص، تحقيق محمد علي النجار، ط٣. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٤٠٦ هـ/١٩٨٦م. ج١.

٩- نعيم علوية، بحوث لسانية بين نحو اللسان ونحو الفكر، المؤسسة الطليعة للدراسات والنشر والتوزيع، ط٢، ١٩٨٦، بيروت.

١٠- على عبدالواحد وافي: اللغة والمجتمع. ط٤، جدة: شركة مكتبات عكاظ للنشر والتوزيع، ١٤٠٣ هـ، ١٩٨٣م.

١١- محمد حماسة عبد اللطيف: النحو والدلالة، القاهرة: ١٩٨٣.

١٢- برتيل مالبر، مدخل إلى اللسانيات، ت.السيد عبدالظاهر، القاهرة- مصر، ٢٠١٠م.

١٣- محمد عبد الشفيع عيسى: نظرية الحصري في القومية العربية: جدلية الإثبات والنفي. (بحث ضمن: ساطع الحصري: ثلاثون عاماً على الرحيل). بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية ومعهد البحوث والدراسات العربية بالقاهرة.

١٤- الحصري: أبحاث مختارة في القومية العربية، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ١٩٨٥.

١٥- موناغان، جون جست، بيتر (٢٠٠٠)، الأنثروبولوجيا الثقافية والاجتماعية، نيويورك، جامعة اكسفورد، سنة، ٢٠٠٠.

١٦- إبستين، جريج (٢٠١٠)، من الجيد ان تكون بدون إله؟: بماذا يؤمن مليار شخص (غير متدينين)؟ نيويورك: هاربر كولينز.

١٧- طلال أسد، الهيكل الديني تحت الأنثروبولوجيا، (كليفورد غيرتز، الدين مصطلح النظام الثقافي، ١٩٧٣). نقد ضد غيرتز من قبل طلال أسد

Institut Kurde de Paris

الذي صنف الدين ضمن "الأنثروبولوجية." (الهيكل الديني تحت الأنثروبولوجيا، ١٩٨٢.

١٨- جوزيف بولبوليا، *"هل هناك أي أديان؟ التفسير التطوري"*، *الأسلوب والنظرية في دراسة الدين، ٢٠٠٥.*

١٩- ماك كوتشون: إعادة وصف في الدراسة العامة للدين، جامعة نيويورك ٢٠٠١.

٢٠- *جيفري برود، أديان العالم: رحلة اكتشاف. مطبعة ساينت ماري، ٢٠٠٣.*

٢١- *فراس السواح، الأسطورة والمعنى، دراسات في الميثولوجيا والديانات المشرقية، دار علاءالدين، سوريا، ط٢، 2001.*

٢٢- *محمد الخطيب، الدين والأسطورة عند العرب في الجاهلية، دار النشر علاء الدين، دمشق، 2004.*

٢٣- *يسر محمد سعيد مبيض، اليوم الآخر في الاديان السماوية والديانات القديمة، دار الثقافة، الدوحة 1992.*

٢٤- *ميرسيا الياد، ت: عبدالهادي عباس المحامي، تأريخ المعتقدات والافكار الدينيية، دار الدمشق، الشام، ١٩٨٦، ج١.*

٢٥- الدكتور ابراهيم محمد ابراهيم، الاديان الوضعية في مصادرها المقدسة وموقف الاسلام منها، مطبعة الامانة، مصر، ١٩٨٥.

٢٦- فلك الدين كاكەيى، لحظة الحكمة، مطبعة روكسانا، اربيل، ٢٠١١.

٢٧- د.جمال رشيد احمد و د. فوزي رشيد: تاريخ الكرد القديم، الطبعة الاولي، مطابع دار الحكمة، اربيل، العراق، ١٩٩٠م.

Institut Kurde de Paris

پێڕست

ئایین و زمان **فەلەکەدین کاکەیی**	٧
پێشەکی نووسەر	٢٩
بەشی یەکەم **ئەم توێژینەوەیە بۆ؟**	٣٥
بەشی دووەم **لایەنی تیۆری**	٣٩
بەشی سێیەم **یارسان و هەورامی**	٥٧
نامەی سەرەنجام	٦٥
بۆچی هەورامی بووە زمانی ئایینی یارسان؟	٧٧
دەرەنجام	٩٥
پێشنیار و راسپاردە	٩٧
فەرهەنگی زاراوەکانی یارسان	٩٩
سەرچاوەکان	١٠٧

Institut Kurde de Paris